

PRESÈNCIA CATALANA A LA DESEMBOCADURA DE L'ORINOCO

CONQUERIDORS I FRARES CAPUTXINS ENTRE ELS SEGLES XVII I XVIII

Bellin, Jacques Nicolas (1764). Extret de David Rumsey Map Collection (<https://www.davidrumsey.com>)

Nom de l'alumne: Joan Luna Albiol

Departament: Història d'Amèrica i Àsia

Universitat: Universitat de Barcelona

Curs: 2020-2021

Tutor: José Luis Ruiz-Peinado Alonso

SUMARI

1. Aspectes introductoris	1
2. La problemàtica dels catalans a Amèrica	3
2.1. Els catalans: aliens al Nou Món?	4
2.2. Catalans a Amèrica: una visió molt més actual	7
3. La frontera de l'Orinoco fins al segle XVII	10
4. Joan Orpí, de Piera a la conquesta de l'Orinoco	15
4.1. Una introducció a l'Orinoco de Joan Orpí	15
4.2. Joan Orpí a la historiografia	16
4.3. Un militar de Piera a la conquesta de l'Orinoco	18
4.4. De l'espasa a la creu – De Joan Orpí als frares caputxins	23
5. Les missions dels caputxins catalans a l'Orinoco	26
5.1. Les missions dels frares catalans a la historiografia	26
5.2. Una difícil tasca evangelitzadora	27
5.3. La qüestió econòmica – Missioners i societat colonial	30
6. Conclusions	38

RESUM:

La participació dels naturals del Principat de Catalunya a la conquesta i colonització d'Amèrica ha estat una qüestió estudiada i interpretada des de diferents òptiques historiogràfiques. En el present estat de la qüestió s'analitzarà la historiografia que ens descriu la presència catalana en un territori concret del Nou Món: la desembocadura de l'Orinoco.

PARAULES CLAU: Amèrica colonial; Orinoco; Catalunya; Joan Orpí; missions; caputxins.

ABSTRACT:

The participation of the natives of the Principality of Catalonia in the conquest and colonization of America has been a matter studied and interpreted from different historiographic perspectives. In the present state of the investigation, we will analyse the historiography that tells us about the Catalan presence in a specific territory of the New World: the mouth of the Orinoco River.

KEY WORDS: Colonial America; Orinoco; Catalonia; Joan Orpí; missions; Capuchin.

AGRAÏMENTS

Abans de començar voldria agrair el suport rebut al llarg del procés d'elaboració d'aquest treball. Primerament, al Doctor José Luis Ruiz-Peinado, qui ha seguit amb interès i dedicació els meus progressos. En segon lloc, a la Doctora Carme Junyent, qui en va sembrar la idea inicial.

Igualment, m'agradaria agrair l'atenció rebuda al Fons de Reserva de la Universitat de Barcelona. Gràcies a les fonts que m'han proporcionat he pogut accedir a documents primaris que m'han ajudat a connectar la historiografia i la història, assolint un coneixement més ampli de la qüestió.

En darrer lloc, trobo imprescindible agrair a tothom que ha mostrat, durant dels últims mesos, interès envers la meva feina, aportant fonts, suggerint millores o repassant el primer paràgraf de la meva introducció.

1. ASPECTES INTRODUCTORIS

La toponímia és una gran eina per l'estudi històric. A la península Ibèrica, per exemple, estem acostumats a trobar locatius amb els prefixos “Al-” o “Guada-”, que ens desvelen la petjada àrab a l'occident d'Europa. Encara que els exemples anteriors són sens dubte els més clars i eloqüents del contingut històric dels topònims, la nostra llengua n'amaga d'altres, igualment reveladors, que fossilitzen en la llengua un passat històric en molts casos desconegut. Va ser precisament un topònim el que va cridar el meu interès en primer terme, i a partir del qual sorgeix la pregunta que ha motivat la realització d'aquest treball.

A l'oest de la desembocadura de l'Orinoco, i avui ubicada a la província veneçolana d'Anzoátegui, ens trobem una ciutat anomenada Barcelona.¹ El topònim d'aquesta urbs, situada a les proximitats del mar Carib, ens amaga una realitat que ha fet córrer rius de tinta: la dels catalans a les Amèriques. Quan, qui i perquè va erigir una Barcelona a l'Amèrica del sud? És el seu topònim indicatiu d'una herència catalana a la desembocadura de l'Orinoco? Al llarg del present treball m'endinsaré en l'Amèrica colonial, però focalitzant-me en uns protagonistes particulars: els naturals del Principat de Catalunya que van embarcar-se cap al Nou Món i cap a la conca de l'Orinoco.

La clàssica picabaralla historiogràfica sobre si els catalans de la modernitat van creuar l'Atlàntic cap als virregnats americans ocuparà els primers apartats del present treball. A continuació, passaré a tractar als meus protagonistes, els catalans que viatjaren a la desembocadura de l'Orinoco, indret on s'erigeix la Barcelona americana.

És a les ribes de l'Orinoco on hi trobem una doble presència catalana entre els segles XVII i XVIII. En primer lloc, Joan Orpí, natural de la vila de Piera, va guerrear contra els autòctons, matant i conquerint. Més tard, a partir del segle XVIII, els frares de la Província Caputxina de Catalunya seran els encarregats de

¹ A part d'aquesta Barcelona veneçolana, la Ciutat Comtal també ha tingut altres bessones toponímiques. És aquest el cas de la ciutat de Nueva Barcelona erigida el 1735 a les ribes del Danubi. La història d'aquesta Barcelona danubiana ha estat tractada a: ALCOVERRO, A. (2011): *La “Nova Barcelona” del Danubi (1735-1738)*. Ed. Rafael Dalmau, Barcelona.

colonitzar les terres i cristianitzar a les poblacions autòctones amb les quals Joan Orpí havia entrat en contacte. Aquesta doble presència catalana fa de la desembocadura de l'Orinoco un espai geogràfic idoni per a parlar dels catalans a les Amèriques.

2. LA PROBLEMÀTICA DELS CATALANS A AMÈRICA

Ja des de ben entrat al segle XIII, ports com els de Barcelona o Tarragona, el dels Alfacs o el de Cotlliure, al nord dels Pirineus, van esdevenir importants pols comercials a l'Europa cristiana del moment, grans terminals d'un comerç que connectava a les gentes de les populosos ribes del Mediterrani. Va ser, en gran mesura, a través del mar, que els monarques que governaren a Catalunya, Reis i Comtes, aconseguiren unir sota els seus dominis un territori que s'estengué des del Regne d'Aragó als ducats orientals d'Atenes i de Neopàtria.

Però com s'ha indicat, va ser també el comerç, i no solament les conquestes, el motiu que portaria a un gran nombre d'habitants del Principat a embarcar-se i a solcar els mars. Fins a mitjans del segle XIV, els mercaders catalans competien amb les altres potències comercials d'Europa, Gènova i Venècia, pel control de les grans vies marítimes.

Romànticament s'ha indicat que la situació va donar un inesperat tomb l'any 1333, data definida a les cròniques com *Lo mal any primer*.² De fet, el Principat va experimentar, a partir de mitjans del segle XIV, tot un seguit de fams, caresties i guerres que deixaren tocat de mort l'anteriorment lucratiu comerç català.

Diversos autors han llegit de diferent manera les causes que portaren a l'estancament del comerç del Principat. Intel·lectuals com Soldevila o Rovira i Virgili, argumentaran que l'entronització de la dinastia castellana dels Trastàmars va ser la causa del sotrac comercial. Per altra banda, el cèlebre Pierre Vilar, situa la gènesi del declivi en les epidèmies de pesta que es succeïrien a les ciutats i viles catalanes al llarg de la segona meitat del segle XIV. Per a l'autor francès, la mortaldat causada per les epidèmies serà la causa d'una dilatada reacció en cadena, la qual desembocarà finalment en l'esclat de les virulentes guerres civils del segle XV.³ Amb posterioritat a la publicació de les tesis de Vilar, altres autors secundaran o matisaran

² L'any 1333 va ser descrit a les Cròniques Empordaneses com *Lo mal any primer*. Aquell 1333 va sobrevenir a Catalunya un greu període de fam. El títol donat al 1333 de *Lo mal any primer*, però, suscita que va ser només l'inici d'un continu de desgràcies que van succeir-se al llarg de bona part del segle XIV.

³ Podem trobar les influents tesis de l'autor francès a: VILAR, P. (1964): *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Vol. II. Ed. 62, Barcelona.

els postulats introduïts per l'intel·lectual gal.

En essència, els diversos estudiosos coincideixen en assenyalar al conflicte bèl·lic en el qual s'embrancarà el Principat a partir de la segona meitat del segle XV, la Guerra Civil Catalana, com el cop final a un minvant comerç català que rebia batzegada rere batzegada des de mitjans del segle XIV.⁴ A l'uníson que els partidaris del monarca Joan II i els del príncep Carles de Viana es massacraven al camp de batalla, el context polític mediterrani tampoc beneficiava al món dels intercanvis. El 1463, sultà Mehmet II es feia amb el control del Regne de Bòsnia i l'any 1471 amb el de la plaça genovesa de Tana.⁵

La situació política i social a la Catalunya de finals del segle XV i principis del XVI distava molt de ser propícia. No obstant això, podia l'important sector mercantil del Principat, tant pròspera durant els segles posteriors, quedar-se al marge del comerç transatlàntic amb el Nou Món? Van, els naturals del Principat, girar l'esquena al món americà fins a la promulgació del Decret de Lliure Comerç del monarca Carles III?

2.1. ELS CATALANS: ALIENS AL NOU MÓN?

L'hivern de l'any 1504, després d'un regnat de tres dècades, Isabel la Catòlica es trobava greument malalta. Preveient la imminent mort de la reina, va procedir-se a la redacció del seu testament, en el qual s'intentà posar punt final al gran nombre de problemàtiques que la mort de la reina deixava irresoltes. Sobre les terres recentment descobertes per Cristòfor Colom, el testament en fa referència d'aquesta manera:

“Otrosí, por quanto a las islas, y tierra firme del mar Océano e islas de Canarias fueron descubiertas, y conquistadas a costa de estos mis Reinos y con los naturales de ellos, y por esto es razón que el trato y provecho de elles se haya, y trate y negocie de estos mis Reinos de Castilla, y León y en ellos y a ellos venga todo lo que de allá se trajere, por ende ordeno, y mando

⁴ Per exemple: DEL TREPPO, M (1976): *Els mercaders Catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa*. Ed. Curial, Barcelona.

⁵ ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c.1470-1540)*. Ed. Milenio, Barcelona. pp. 18-19.

que así se cumpla, así en las que hasta aquí están descubiertas, como en las que se descubrieren de aquí adelante en otra parte alguna.”⁶

És, en gran mesura, a partir d’aquestes paraules gravades en tinta a les últimes voluntats de la reina catòlica, que va fonamentar-se la tesi historiogràfica segons la qual els territoris americans van estar reservats a la colonització provinent dels regnes de Castella i Lleó.⁷

De la mateixa manera, un nou document legal, emès l’any 1504, reforça la idea introduïda a partir del testament de la reina. Aquest segon text és la Real Provisión del 15 de febrer, a partir de la qual es reservava als naturals del Regne de Castella la facultat de comerciar amb els ports de l’illa de La Hispaniola:⁸

“qualesquier personas destos nuestros Reynos de Castilla por término de diez años [...] e por el tiempo que más fuere nuestra merced e voluntad [...] puedan llevar en navíos de nuestros naturales e non de otros, a la dicha ysla Española”⁹

Secundant el mencionat en documents legals i jurídics, ens trobem també amb tot un conjunt de cròniques redactades entre el segle XVI i XVII, les quals reafirmen l’existència de la suposada prohibició. És aquest el cas de l’obra elaborada per Gonzalo Fernàndez de Oviedo, la seva famosa *Història General y Natural de las Indias*,¹⁰ o de les cròniques de Francisco López de Gomara, Antonio de Herrera, Juan de

⁶ BALLESTEROS GAIBROIS, M. (1953): *La Obra de Isabel la Católica*. Diputación de Segovia, Segovia. pp. 371-399.

⁷ ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña...*, pp. 248-249.

⁸ GARCÍA-BAQUERO, A. (2003): “Los extranjeros en el tráfico con las Indias: Entre el rechazo legal y la tolerancia funcional”, a VILLAR, M. B. i PEZZI, P. (Eds.): *Los extranjeros en la España moderna: actas del I Coloquio Internacional*. Celebrat a Màlaga del 28 al 30 de novembre del 2002 (pp. 73-99). Ministerio de Ciencia e Innovación. pp. 75-76.

⁹ GARCÍA-BAQUERO, A. (2003): “Los extranjeros...”, p. 77.

¹⁰ Precisament al tercer volum de l’obra citada de Fernàndez de Oviedo, el cronista castellà argumenta que: “en tanto que la Cathólica Reyna doña Isabel vivió, no se admitían ni dexaban pasar a las Indias sino a los propios súbditos e vasallos de los señoríos del patrimonio de la Reyna, como quiera que aquellos supone los que las Indias descubrieron, e no aragoneses, ni catalanes, ni valencianos o vasallos del patrimonio real del Rey Cathólico”. SHAW, C. M. (1980): “Cataluña y el comercio con América. El fin de un debate”. *Boletín americanista*, Vol. 30: 223-236. p. 225.

Hevia Bolaños¹¹ o Juan Solórzano y Pereira.¹²

El conjunt de textos presentats anteriorment, tant el testament de la Reina Catòlica com la *Reial Provisión* o les diverses cròniques, van ser la base de les tesis de tota una munió d'*historiadors romàntics catalans*¹³ al llarg de la primera meitat del segle XX. Intel·lectuals com Luís Ulloa, Frederic Rahola o Antoni Rovira i Virigili van defensar la pràcticament nul·la implicació dels catalans en la conquesta i colonització de les Amèriques.¹⁴ En el setè volum de la seva *Història de Catalunya*, Rovira i Virgili destaca les successives negatives dels monarques hispànics, en especial Carles I, a permetre que els seus súbdits dels territoris aliens a la corona castellana poguessin relacionar-se amb el Nou Món,¹⁵ així com la pràctica inexistència de relacions comercials entre una Amèrica castellana i una Catalunya que l'autor considera sotmesa.¹⁶ L'intel·lectual Frederic Rahola, en el seu estudi publicat a principis del segle XX, planteja que tan sols tres navilis procedents del Principat de Catalunya havien navegat fins al nou món abans del Decret de Lliure Comerç de 1778.¹⁷

Aquesta visió historiogràfica *romàntica*, certament nascuda en la sí del catalanisme polític dels primers decennis del segle XX, sempre ha rebut un notable suport institucional des de certs sectors de la política catalana. La defensa de tesis que neguen la participació dels catalans en la conquesta d'Amèrica, com les postulates per Rovira i Virgili, Luís Ulloa o Frederic Rahola, respon a l'interès polític de no relacionar al Principat amb la *llegenda negra* espanyola, i d'atorgar un rerefons històric a la narrativa d'una Catalunya sotmesa als interessos d'una centralitzadora

¹¹ ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña...*, p. 254.

¹² GARCÍA-BAQUERO, A. (2003): "Los extranjeros...", p. 78.

¹³ El terme *historiadors romàntics catalans* ha estat usat per l'historiador José Maria Delgado Ribas al seu article "América y el comercio de indias en la historiografía catalana". DELGADO RIVAS, J. M. (1978): "América y el comercio de indias en la historiografía catalana (1892-1978)", *Boletín americanista*, vol. 28: 179-187. p. 179.

¹⁴ SHAW, C. M. (1980). "Cataluña y el comercio...", p. 223.

¹⁵ ROVIRA i VIRGILI, A. (1984): *Història de Catalunya*, VII, Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, Barcelona. pp. 598-599.

¹⁶ ROVIRA i VIRGILI, A. (1984): *Història...*, pp. 145-147.

¹⁷ SHAW, C. M. (1981): *Cataluña en la carrera de Indias (1680-1756)*. Editorial Crítica, Barcelona. p. 14.

corona castellanista.

És important mencionar que, en clara contradicció i confrontació amb les postures que van defensar la inexistència de participació dels habitants del Principat al món colonial americà, ens trobem amb les tesis oposades d'*historiadors espanyolistes*.¹⁸ “*El Descubrimiento de América [...], completado luego por naturales de la Corona de Aragón y de la Corona de Castilla, [...] vino a ser alianza y base de interés común, contribuyendo poderosamente a la unidad de España*”,¹⁹ defensava a finals del XIX l'intel·lectual Victor Balaguer.

2.2. CATALANS A AMÈRICA: UNA VISIÓ MOLT MÉS ACTUAL

Tal com hem vist, d'ençà de l'últim decenni del segle XIX i al llarg de bona part de la vintena centúria, la problemàtica dels catalans a les Amèriques va suscitar un contundent debat historiogràfic, profundament impregnat ideològicament. En canvi, a partir de nous estudis portats a terme per cèlebres historiadors de la Catalunya passada, des del món historiogràfic català es comença a desmentir l'existència d'una marginació perpetrada des de les institucions monàrquiques.

L'historiador Jaume Vicens Vives defensà que, si no som capaços d'albirar un major trànsit comercial entre el Principat i Amèrica durant la modernitat, és a causa del poc interès que els catalans van mostrar envers al Nou Món, i no a causa d'una expressa prohibició comercial.²⁰ També Pierre Vilar, en el seu segon volum de la seva *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, defensa una tesi similar a la plantejada per Vives deu anys abans: “*Renunciem, doncs, a la imatge d'una Catalunya ofegada pel centralisme reial castellà i per l'exclusiva colonial al segle XVI. La seva activitat s'ha vist afeblida no jurídicament ni sistemàticament*”.²¹

¹⁸ El concepte d'*historiadors espanyolistes* ha estat usat per l'historiador José Maria Delgado Ribas al seu article *América y el comercio de indias en la historiografía catalana*. DELGADO RIVAS, J. M. (1978): “América y el comercio de indias...”, p. 180.

¹⁹ Fragment present a: BALAGUER, V. (1892): “Castilla i Aragón en el descubrimiento de América”, Conferència a Lleida del 14 de març. a DELGADO RIVAS, J. M. (1978): “América y el comercio de indias...”, p. 180.

²⁰ VICENS VIVES, J. (1991): *Els Trastàmares*. Ed. Vicens Vives, Barcelona. p. 241.

²¹ VILAR, P. (1964): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II. Edicions 62, Barcelona. p. 252.

L'historiador Carlos Martínez Shaw, a partir de mitjans del segle XX, elabora una profunda investigació sobre el veritable paper dels catalans en la conquesta i colonització d'Amèrica, i sobre l'abast de les prohibicions emeses per la corona.²² Shaw defensa que, efectivament, va existir una primerenca negativa legal a la implicació dels habitants del Principat en l'empresa americana, tal com ens mostren els documents legals dels últims decennis del segle XV i les aportacions dels cronistes posteriors. Encara així, d'ençà de l'establiment del monopoli comercial de la Casa de Contractació de Sevilla, l'any 1503, tots els ports peninsulars van haver de conviure, per igual, amb el nou i restrictiu marc legal.²³

Les traves que en temps dels Monarques Catòlics van establir-se, no tant sols al comerç català amb Amèrica, sinó també a l'emigració de gentes del Principat cap a terres de més enllà de l'Atlàntic, va ser derogada ben entrada el segle XVI. Tal com proven les diverses cèdules emeses pel monarca Carles I, el conjunt de vassalls de l'Emperador gaudien de les mateixes llibertats per a emprendre camí cap al Nou Món.²⁴ Aquesta igualtat entre els súbdits peninsulars en aquesta matèria va perviure fins a la promulgació del cèlebre Tractat de Lliure Comerç de 1778. No obstant això, encara que no existís cap vet legal que impedís als catalans trepitjar el continent americà, el rumor de la prohibició va continuar sent *vox populi*. El 1632, en un escrit que tenia com a objectiu desacreditar al conqueridor català Joan Orpí (qui tractarem més endavant), se l'acusa de: "*además de ser extranjero, se encuentra en estas partes sin permiso de su Majestad*".²⁵

Així i tot, els habitants del Principat van creuar les Columnes d'Hèrcules cap a Amèrica amb major o menor freqüència al llarg de l'edat moderna. Ens centrarem en els catalans que trepitjaren les ribes de l'Orinoco més endavant. Ara, vegem com

²² L'historiador C. M. Shaw tracta la qüestió al seu article: *Cataluña y el comercio con América. El fin de un debate*. Per a una immersió més profunda en la qüestió i en l'estudi de Shaw veure: SHAW, C. M. (1981): *Cataluña en la carrera de Indias (1680-1756)*. Editorial Crítica, Barcelona.

²³ Una tesis similar a la proposada per Martínez Shaw la trobem també en la recent obra de l'historiador Ivan Armenteros: ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c.1470-1540)*, Editorial Milenio, Barcelona.

²⁴ SHAW, C. M. (1980). "Cataluña y el comercio...", pp. 228-230.

²⁵ Carta enviada a l'Audiència de Santo Domingo per Benito Arias Montano el 1633. VILA, P. (1967): *Joan Orpí. L'home de la Nova Catalunya*. Ed. Ariel, Barcelona. pp. 108-109.

va dur-se a terme la conquesta i colonització de les riberes del dit riu abans de la data de 1623.

3. LA FRONTERA DE L'ORINOCO FINS A FINALS DEL SEGLE XVI

En certs territoris del recentment descobert continent americà, en els quals els naturals habitaven en llogarets i no en ciutats de pedra, l'arribada de les hosts hispàniques va fer-se esperar. La conquesta va colpejar primer les estratègiques illes del Carib, després al ric Altiplà Mexicà, i més tardanament a les agrestes serres andines dominades per l'imperi del Tahuantinsuyo. Finalment, ja ben entrat el segle XVII, van començar a ocupar-se els romanents menys prometedors del Nou Món, tals com la conca de l'Orinoco.²⁶

A mida que les hosts es feien amb el control dels territoris més accessibles del nou continent, els mites i llegendes que allí s'hi havien emplaçat van traslladar-se cap a noves localitzacions. El mític *El Dorado*, que primer va intuir-se al Perú, va començar a ser cercat a les ribes de l'Orinoco.²⁷

*“Aunque es verdad que los capitanes que conquistaron Perú y las gobernaciones de Poyapán y Venezuela y este Nuevo Reino, siempre aspiraron a la conquista del Dorado, [...] nunca lo han podido hallar, aunque les ha costado muchas vidas y grandes costos, ni han hallado punto fijo en que lo haya, con haber corrido llanos, navegado el Orinoco, el Darién, el río Orellana o Marañón”*²⁸

Amb aquestes paraules, l'any 1637 el cronista Juan Rodríguez Freyle iniciava la seva obra, entre literària i històrica, sobre la conquesta del Nuevo Reino de Granada. L'or és, tal com el cronista precisa, el motiu que porta als descobridors a endinsar-se terra endins, cap a l'interior del que posteriorment es coneixerà com a Nueva

²⁶ Feédérique Langue defineix el territori de la Veneçuela colonial com el “*margen de un proceso histórico*”, és a dir, com l'extrem geogràfic on les dinàmiques de l'ordre colonial es manifesten de manera diferent, amb menys contundència a com ho fan en els centres de poder hispanoamericans del moment. LANGUE, F. (2010): “De fronteras espirituales y urbes inconclusas: el padre Antonio Caulín en los confines de la Nueva Andalucía (Venezuela, siglos XVII-XVIII)”, a BERNABÉU ALBERT, S. (Coord.): *Poblar la inmensidad: sociedades, conflictividad y representación en los márgenes del Imperio Hispánico (siglos XV-XIX)*. Ed. Rubeo, Madrid. p. 283.

²⁷ A més de *El Dorado*, a la desembocadura de l'Orinoco també va ser emplaçada, tal com ens indica Pedro Mártir de Anglería en la seva obra, l'illa Matinínó, “*de la cual no dije yo, sino que referí haber oído, que la habitan mujeres solas al estilo de Amazonas*”. MÁRTIR DE ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas del Nuevo Mundo*. Ediciones Polifemo, Madrid. p. 461.

²⁸ RODRÍGUEZ FREYLE, J. (1986): *Conquista y descubrimiento del Nuevo Reino de Granada*. Historia 16, Madrid. p. 57.

Granada.

Les primeres exploracions a la desembocadura de l'Orinoco es remunten a la primerenca data de 1499, moment en el qual el navegant Alonso de Ojeda, acompanyat pel cartògraf Juan de la Cosa i pel cèlebre Amerigo Vespucci, hi arribaren seguint la costa continental Americana a la cerca d'or i perles.²⁹ Encara que l'empresa no va resultar un fracàs estrepitos, l'inici de les fructíferes campanyes a l'Altiplà Mexicà i als Andes van convertir a la desembocadura de l'Orinoco en un territori poc atractiu. Ojeda, de la Cosa i Vespucci devien ser els primers ulls europeus en divisar la boca del cabalós Orinoco,³⁰ les salines d'Araya i les terres que les envolten.

Poc després d'aquest primer viatge, el navegant gadità Pedro Andrés Niño desembarcaria a les terres que Ojeda i els seus havien divisat des de l'oceà. Tal com ens narra Pedro Mártir de Anglería a les seves *Décadas*,³¹ Niño va trepitjar un territori que creia insular. Allà va topar-se amb pobles autòctons de l'Orinoco,³² amb alguns d'ells intercanvià mercaderies, altres atacaren amb virulència la seva nau.

A diferència de les selves de l'Orinoco, l'estreta franja de terra del Panamà sí que rebé l'interès estratègic pertinent de la mà de la corona hispànica. Va ser l'eix nord-sud que enllaçava l'istme panameny amb el Perú, el primer territori del posterior Nuevo Reino en ser ocupat i controlat. L'enclavament costaner de Santa Marta, fundat als anys vint del segle XVI, disposava un port segur als navilis que navegaven que connectaven l'istme amb l'orient atlàntic. Des d'aquest primer port de Santa Marta s'iniciaria la colonització de l'interior del territori. La fundació de Cartagena de Indias, així com la de Santafé de Bogotá, es portarien a terme a finals dels anys trenta de la mateixa quinzena centúria.

²⁹ IZARD, M. (1987): *Historia de Venezuela y Colombia*. Alianza Editorial, Madrid. p. 41.

³⁰ Així narra Mártir de Anglería a la seva crònica la descoberta de l'Orinoco: "*Mas habiendo recorrido tan largo trecho de mar [...], se encontró un rio de treinta codos de profundidad y de latitud inaudita, pues dice que tenía veintiocho leguas*". MÁRTIR DE ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas...*, p. 58.

³¹ MÁRTIR DE ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas...*, pp. 72-74.

³² Al llarg d'aquest treball no utilitzaré els mots "*indi*" ni "*indígena*" per a referir-me a les poblacions autòctones del continent americà amb què els europeus es toparen. Aquests termes descartats deriven de l'equivocació comesa per Colom, qui cregué haver desembarcat a les costes de l'Índia i no a un continent fins llavors desconegut pels europeus del moment.

Tenim constància d'un català que participà, precisament, en l'expedició que fundaria la plaça de Santafé, es tracta de Lázaro Font, i era membre d'una important dinastia mercantil originària del Principat. El 1537 Lázaro Font va partir de Santa Marta direcció sud, a la cerca d'or i plata. Tan sols uns mesos més tard, però, l'exhausta expedició va abandonar la seva cerca de riqueses, fundant en una planura la ciutat de Santafé de Bogotá.³³

Tal i com il·lustrava el fragment del cronista Juan Rodríguez Freyle, citat anteriorment, la cerca de *El Dorado* va ser un dels motius que van empènyer als nous europeus a aventurar-se terra endins. Com la multitud de llegendes i mites ens mostren, tota porció de terra americana trepitjada pels colons, era inspeccionada a la cerca dels metalls preciosos. Les nombroses palletes d'or que recorrien corrent avall per l'Orinoco, tal com relatava el jesuïta José de Gumilla a principis del segle XVIII, alimentaven l'esperança de topar-se amb l'anhelada ciutat àuria: “...que las playas del Orinoco, especialmente donde el Rio forma remolinos, pintan en arenas de oro, y de plata, señal fija de los minerales por donde pasa.”³⁴

L'any 1569, el monarca Felip II autoritzava a la partida, des de Santafé de Bogotá, d'una expedició composta per 260 homes, acompanyats d'un gran grup de nadius. L'objectiu de l'empresa no era altre que la cerca i conquesta de la ciutat de *El Dorado*. L'expedició partiria de Bogotá direcció oest, desistint finalment de la seva recerca al punt on s'entrellacen els rius Orinoco i Guaviare.³⁵

L'ocupació i conquesta del curs baix de l'Orinoco i dels seus afluents fa esdevenir una tasca feixuga. Durant el transcurs dels últims decennis del segle XVI, a les terres que envolten l'Orinoco va practicar-s'hi la pesca i l'extracció de perles.³⁶

³³ Finalitzada aquesta empresa, Lázaro Font va romandre a Santafé fins el 1543. Aquell any, fustigat per la justícia colonial, va traslladar-se al Perú, on participaria en altres expedicions. ARMENTE-ROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña...*, pp. 272-280.

³⁴ GUMILLA, J. (1998): *El Orinoco ilustrado y defendido...*, vol. I. Universitat de València, València. p. 457.

³⁵ PANIAGUA PÉREZ, J. (Dir.) (2015): *Crónicas fantásticas de Las Indias*. Ed. Edhasa, Barcelona. p. 137.

³⁶ Els cronistes Pedro Mártir de Anglería i Antonio Vázquez de Espinosa destaquen en la seves obres la profitosa recol·lecció de perles practicada a les proximitats de l'illa Margarita, al nord-oest de la desembocadura de l'Orinoco. MÁRTIR de ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas...*, p. 461. VÁZQUEZ de

Ben ràpidament, però, les ribes del riu van esdevenir un important pol de comerç de la venda d'esclaus. L'existència de pobles caribs,³⁷ antropòfags, donava als traficants de persones una excusa perfecta per a deshumanitzar, esclavitzar i vendre impunement els naturals de l'Orinoco.³⁸ D'aquest comerç d'esclaus se'n va lucrar un gran nombre de naturals de la Península, un d'ells, el comerciant català Jeroni Pedralbes, qui des de Santo Domingo dirigiria una expedició esclavista a costa sud del Carib l'any 1520.³⁹

Davant la dificultat de cercar les mines d'or que l'Orinoco prometia però no facilitava, els nouvinguts colons van deixar córrer el somni auri, i van començar a establir-se en comunitats agrícoles, cada vegada més extenses i profitoses. L'exclusiu comerç d'esclaus que havia sustentat als nouvinguts a l'Orinoco, va substituir-lo, a la llarga, l'aflorament del sistema productiu de les comandes.⁴⁰

A l'uníson que la societat criolla estructurava les noves explotacions agrícoles, els avenços en la conquesta de la costa oriental i de l'interior del territori de la que esdevindria la futura Veneçuela prosseguia de manera lenta però infatigable. A la primera exploració de l'Orinoco, comandada pel lleonès Diego de Ordaz, la següent la fundació de la València meridional,⁴¹ de la mà del també lleonès Alonso

ESPINOSA, A. (1992): *Compendio i descripción de las Indias Occidentales*. Historia 16, Madrid. pp. 110-111.

³⁷ Hem de tenir en compte que aquestes denominacions usades per englobar i identificar a les diverses comunitats humanes del delta de l'Orinoco van ser establertes pels europeus. Sovint, el trencaclosques cultural dels diferents pobles nadius és molt més complex del que aquests identificadors etnogràfics ens permeten comprendre. ACOSTA SAIGNES, M. (1961): *Estudios de etnología antigua de Venezuela*. Universidad Central de Venezuela, Caracas. pp. 57-64.

³⁸ ACOSTA SAIGNES, M. (1961): *Estudios de etnología...*, p. 64-68.

³⁹ ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña...*, p. 264.

⁴⁰ Les comandes (també anomenades comanadories o *encomiendas* en castellà) eren un sistema social i econòmic mitjançant el qual un individu teòricament lliure decidia treballar les propietats agropecuàries d'un senyor. A canvi de llur treball, el senyor ofería la seva protecció als comanats. L'origen de la comanda es remunta a la Hispània medieval, al iniciar-se la conquesta i colonització d'Amèrica, les seves dinàmiques de funcionament es traslladaran al Nou Món, valent-se de la mà d'obra autòctona. VALDEAVELLANO, L. G. (1968): *Curso de Historia de las Instituciones españolas*. Alianza Ed, Madrid. pp. 339-341.

⁴¹ No ens ha d'enganyar el topònim d'aquesta ciutat, *Nueva Valencia del Rey*, donat a aquesta localitat pel seu fundador Alonso Arias de Villasinda l'any 1555. El conqueridor era originari de la localitat castellana de Valencia de Don Juan, a l'actual província de Lleó, i és en honor al seu poble natal, i no a la ciutat llevantina, que va batejar a la fundació americana.

Arias de Villasinda. L'any 1569, el sevillà Diego Fernández de Serpa fundaria la important ciutat de Cumaná, capital de la posterior província de la Nueva Andalucía.⁴²

Aquesta darrera fundació, la de Cumaná, obria de bat a bat les portes de l'Orinoco als nouvinguts. És en aquest marc que trepitja el nou món el nostre següent protagonista, Joan Orpí, natural de la vila de Piera.

⁴² IZARD, M. (1987): *Historia de Venezuela...*, pp. 57-58.

4. JOAN ORPÍ – DE PIERA A LA CONQUESTA DE L'ORINOCO

Com hem vist, són escassos els rastres de naturals del Principat al territori de l'Orinoco durant els primers anys de conquesta i colonització del territori americà. Ha estat mencionada la frustrada expedició en la qual participà l'aventurer Lázaro Font. No obstant això, a banda d'ell, la historiografia no destaca les gestes d'altres catalans. A inicis del segle XVI, però, entra en joc un personatge singular, dels que pràcticament només la història de l'Amèrica colonial ens brinda: Joan Orpí i del Pou.⁴³

Quan Joan Orpí trepitja per primera vegada el Nou Món, la situació geopolítica del globus, i en especial la carrera pel control de les Índies, havia donat un gran tomb del qual no en podem passar desapercebuts. Entre la cerca de *El Dorado* de Lázaro Font i l'arribada al continent de Joan Orpí, entren en joc nous actors que converteixen el riu Orinoco en un nou tipus de frontera, no només entre hispànics i pobles autòctons americans, sinó també entre les pròpies potències europees.

4.1. UNA INTRODUCCIÓ A L'ORINOCO DE JOAN ORPÍ

Al llarg del segle XVII, la conquesta del Nou Món havia deixat d'estar monopolitzada per les dues potències peninsulars. Neerlandesos, francesos i anglesos reclamen ara la seva porció del pastís. A més a més, les fronteres hispàniques i portugueses al Nou Món, tan distants entre elles en el passat, friccionaven ja en territoris com els cursos mitjans del Paranà, l'Uruguai i el Paraguai.

A inicis de la dissetena centúria, comerciants neerlandesos van establir-se al territori comprés entre les desembocadures de l'Orinoco i l'Amazones,⁴⁴ en unes terres prou a l'est com per què els exploradors hispànics no s'hi haguessin endinsat,

⁴³ En les obres en català, el nostre protagonista acostuma a aparèixer amb l'antropònim de Joan Orpí. En altres estudis, però, podem trobar-lo com a Juan de Orpín, de Urpín o de Urpí. Aquesta confusió es deu al fet que, en un gran nombre de fonts primàries contemporànies a la seva estada a Amèrica, se'l menciona amb el cognom castellanitzat. Per exemple, a les capitulacions que el natural de Piera presenta a l'Audiència de Santo Domingo el 1631, aquest signa amb el nom de Juan de Orpín, tal com s'indica a: VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 146.

⁴⁴ Coneixem a aquest territori, comprés entre els rius Orinoco i Amazones amb el topònim de Guaiana. La Guaiana va acabar fraccionada entre la pràctica totalitat de les potències transoceàniques de la modernitat.

i que restaven sense la defensa militar pertinent. Malgrat que les principals places del nou emplaçament neerlandès estaven situades a les desembocadures dels rius Surinam i Esequibo, la puixant potència marítima de les Províncies Unides ambicionava el control dels profitosos deltes de l'Orinoco i de l'Amazones, vies d'entrada cap a l'interior continental.

A partir de l'establiment dels neerlandesos al territori de la Guaiana, i a les illes del Carib, la situació a la desembocadura de l'Orinoco va tensar-se inevitablement. Una i altra potència, hispànica i neerlandesa, usaven als pobles caribs com a carnassa en els sanguinaris combats pel control del territori. El riu, difusa frontera entre uns i altres, va esdevenir un veritable camp de batalla.

L'arribada d'Orpí al curs baix de l'Orinoco, l'estiu de 1623, està, de fet, plenament influenciada per les noves dinàmiques geopolítiques encetades a principis d'aquesta dissetena centúria. La vida i l'obra del conqueridor a les Amèriques té com a perpetus antagonistes als holandesos, els quals ambicionaven fer-se amb el control de les salines d'Araya.⁴⁵

4.2. JOAN ORPÍ A LA HISTORIOGRAFIA

El personatge de Joan Orpí ha estat poc estudiat des de la historiografia. Les seves passes, però, han estat resseguides pel cèlebre geògraf vallesà Pau Vila i Dinarès, qui publicà una obra sobre el nostre protagonista als anys seixanta del segle passat.⁴⁶ Vila⁴⁷ s'interessà pel personatge de Joan Orpí quan es trobava a Caracas, ciutat on s'exilià l'any 1946, després de fugir de la implantació de la dictadura a Catalunya. L'obra de Pau Vila és fonamentalment una biografia completa del que ell anomena "*l'últim conqueridor de les Amèriques*" i "*l'home de la Nova Catalunya*". El fet de destacar la catalanitat d'Orpí serà una constant en la biografia de Vila.

A part de la biografia elaborada per l'intel·lectual vallesà, Orpí és mencionat

⁴⁵ Com es mencionarà més acuradament amb posterioritat, en certes obres s'indica que Joan Orpí no sapà direcció a Araya en primer terme, sinó que ho feu primerament direcció Nueva España.

⁴⁶ VILA, P. (1967): *Joan Orpí. L'home de la Nova Catalunya*. Ed. Ariel, Barcelona.

⁴⁷ Al llarg del present treball, quan es parla de Vila, s'està fent referència al geògraf Pau Vila i Dinarès. Quan es pretengui abreujar el nom de l'autor Marc-Aureli Vila, tractat amb més profunditat en apartats posteriors, s'usarà M. Vila.

en altres estudis que s'endinsen en la història de la Veneçuela colonial de manera més general o des d'altres perspectives. Del conqueridor se'n destaca, en certes obres, la seva violència i contundència en la conquesta del territori dels nadius cumanagots,⁴⁸ en altres casos es menciona al militar pierenc en referència a la seva aferrissada defensa del territori ambicionat pels neerlandesos.⁴⁹

De la mateixa manera, trobem també una menció a Orpí en un parell de diccionaris que enumeren i tracten als naturals del principat que viatjaren al continent americà. A l'obra "*200 catalans a les Amèriques*", es repassen els diferents càrrecs colonials que el natural de Piera ostentà,⁵⁰ així com la transcendental fita de la fundació de la ciutat de Nueva Barcelona.⁵¹ En un altre diccionari de la mateixa naturalesa, el "*Diccionari dels catalans d'Amèrica*", es mencionen d'una manera similar les gestes d'Orpí.⁵²

Malgrat que la bibliografia sobre Joan Orpí és escassa, ens albira ja un continu que es repetirà també en les obres historiogràfiques sobre els missioners catalans que trepitjaren les ribes de l'Orinoco amb posterioritat al conqueridor. Els estudis que tracten la qüestió des de l'est de l'Atlàntic acostumen a ressaltar les gestes de conquesta, així com la labor cristianitzadora i civilitzadora dels nouvinguts. En canvi, des de l'oest del dit oceà, l'exposició dels actes dels europeus acostuma a ressaltar la violència d'aquests envers els nadius, així com l'enriquiment dels primers a costa dels segons. No obstant això, com ja he indicat, les obres que ens parlen sobre Joan Orpí només ens albiren aquesta dicotomia historiogràfica, la qual

⁴⁸ D'aquesta manera es menciona a Joan Orpí a l'obra: IZARD, M. (1987): *Historia de Venezuela...*, p. 58.

⁴⁹ Les gestes d'Orpí en les disputes contra els neerlandesos se'n parla a: DÁVILA, R. I. (2015): "La sal: objetivo codiciado por Holanda en las provincias de Nueva Andalucía y Venezuela durante el siglo XVII". *Tiempo y Espacio*, vol. 64: 45-71. pp. 69-70. I a: GONZÁLEZ DÍAZ, i F. LÁZARO de la ESCOSURA, P. (2010): *Mare clausum...*, p. 64.

⁵⁰ GRASES, P. i MOLAS, P. (1988): *200 catalans a les Amèriques*. Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica, Barcelona. pp. 458-461.

⁵¹ Al llarg d'aquest treball es parlarà de Nueva Barcelona, en castellà, ja que aquest va ser el nom donat a la ciutat de manera oficial. De la fundació de la ciutat de l'urbs i del seu paper com a important nucli polític a mitjans del segle XVIII se'n parla a: LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", pp. 289-299.

⁵² PI-SUNYER i BARÓ, P. (Dir.), (1992): *Diccionari dels catalans d'Amèrica*. Curial Edicions Catalanes, Barcelona. p. 218.

quedarà més patent en els apartats següents.

4.3. UN MILITAR DE PIERA A LA CONQUESTA DE L'ORINOCO

Tal com ens indica Pau Vila en la seva obra, Joan Orpí abandonà la seva vila natal de Piera l'any 1623. La família del futur conqueridor, com en són exemple les múltiples vendes de terres que havien efectuat, no passava pel seu millor moment econòmic. És en aquest context que Orpí decideix deixar la seva vila natal i provar sort lluny de casa. Fins llavors, pràcticament només havia abandonat Piera per estudiar a la Ciutat Comtal,⁵³ on feia tan sols uns anys s'hi havia llicenciat en dret.⁵⁴

El 1621 el jove pierenc arribà a Sevilla, segons Vila, amb el desig d'acabar convertint-se en funcionari públic. El cert és que no ho aconseguí, i que dos anys després de posar els peus a l'urbs andalusa s'enrolà com a soldat en una tripulació que salpava cap al Nou Món. Els navilis hispànics partien de Sevilla amb missió molt concreta: expulsar als neerlandesos i recuperar per a la corona hispànica el control de les salines d'Araya. En aquest punt, hem d'indicar que en l'obra "*Diccionari dels Catalans d'Amèrica*" es defensa que Joan Orpí partí el 1623 cap a Mèxic (sic.), i que en ser expulsat d'allà viatjà fins a Araya.⁵⁵ Molt probablement, però, aquesta afirmació sigui errònia, Orpí mai va trepitjar Nueva Espanya.

D'ençà de l'inici de les hostilitats entre hispànics i neerlandesos, les naus de la WIC⁵⁶ solcaven els mars sense respectar el *mare clausum* ni cap de les lleis protectionistes que regulaven el comerç amb l'Amèrica hispànica. Va ser llavors quan les riques salines d'Araya,⁵⁷ situades a la boca de l'Orinoco, van esdevenir una

⁵³ VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, pp. 36-39.

⁵⁴ GRASES, P. i MOLAS, P. (1988): *200 catalans...*, p. 459.

⁵⁵ PI-SUNYER i BARÓ, P. (Dir.), (1992): *Diccionari...*, p. 218.

⁵⁶ La WIC (Geotroyeerde West-Indische Compagnie) va ser fundada l'any 1621 amb l'objectiu de coordinar l'expansió neerlandesa cap al Nou Món i promoure l'establiment de colònies agrícoles. No obstant això, ràpidament la companyia va adquirir un marcat caràcter polític i militar. GONZÁLEZ DÍAZ, i F. LÁZARO de la ESCOSURA, P. (2010): *Mare clausum...*, p. 9.

⁵⁷ Les salines, descobertes pel ja mencionat explorador castellans Pedro Alonso Niño, a principis del segle XVI, serien descrites pel cronista Vázquez de Espinosa com "*las más copiosas y abundantes de sal que tiene el universo*". VÁZQUEZ de ESPINOSA, A. (1992): *Compendio...*, pp. 117. També en parlaria el cèlebre Pedro Mártir de Anglería de la següent manera: "*En aquella playa de Paria hay una región llamada Haraia, que es notable por una nueva especie de salinas; pues [...] si acudieran*

posició comercial cobejada pels mercants neerlandesos. La tensió va arribar al seu punt àlgid quan, finalitzada la Treva dels Dotze Anys, va atracar a les salines tota una flota neerlandesa.⁵⁸ Al posar els peus a terra ferma, els atacants van construir dues contundents fortificacions de fusta, amb l'objectiu de controlar la lucrativa producció de sal. En resposta a l'atreviment neerlandès, la Junta de Guerra del monarca Felip IV resolgué enviar una flota hispànica a l'Orinoco amb la missió de repel·lir la incursió.⁵⁹ En una de les naus que salparien de la Península, Joan Orpí travessaria l'Atlàntic fins al Nou Món.

Desconeixem si Joan Orpí entrà o no en combat. La informació pertinent, recopilada altre cop a l'obra de Pau Vila, ens indica que desembarcà a l'Orinoco, i que romangué a la ciutat de Cumaná diversos mesos. Encara així, el nostre protagonista no dubtà en embarcar-se cap a Santo Domingo tan aviat com pogué, amb la intenció de fer valdre el seu títol de llicenciat i guanyar-se un lloc en l'administració colonial.

L'estada d'Orpí a la capital de la Hispaniola va resultar fructífera, va aconseguir el reconeixement del seu títol i no va retornar a terra ferma fins al 1627.⁶⁰ Novament a la Nueva Andalucía ocupà el càrrec de tinent general de la província. Tal com ens il·lustra Vila, durant aquesta segona estada a Cumaná, Orpí va capitanejar a tot un conjunt d'enfrontaments contra pobles autòctons. A la biografia sobre Orpí elaborada per l'autor vallesà, es contraposa l'actitud dels “espanyols” envers els indis amb la labor “*pacificadora*”⁶¹ que va dur a terme Orpí:

“Aquests [els espanyols] tractaven d'aprofitar-se del treball d'aquells [els indis], refiant-se de les comanadores teòriques que els havien estat concedides governativament, o que ells mateixos s'atribuïen. L'Orpí sabé

allí pronto, podrían cargarse cuantas naves surcan el mar”. MÁRTIR DE ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas...*, pp. 72-73.

⁵⁸ GONZÁLEZ DÍAZ, i F. LÁZARO de la ESCOSURA, P. (2010): *Mare clausum...*, p. 64.

⁵⁹ DÁVILA, R. I. (2015): *La sal...*, pp. 55-59.

⁶⁰ GRASES, P. i MOLAS, P. (1988): *200 catalans...*, p. 459.

⁶¹ Encara avui dia, en la placa en honor de Joan Orpí, situada a la localitat de Piera, ens descriu al conqueridor com a “*pacificador d'indis, colonitzador de llurs terres i fundador de la Barcelona veneçolana*”. Podeu veure una fotografia de Pau Vila inaugurant la dita placa el 1968 a l'apartat d'annexos.

*batre el indis i apaivagar-los; els espanyols, donats al “dolce far niente” a què els inclinava el clima, tractà de veure com els podria moure, estimular, per a realitzar una colonització més efectiva i alhora pacificadora.”*⁶²

Malgrat que Joan Orpí havia aconseguit capitanejar les hosts de Cumaná, sembla el natural de Piera no pretenia conformar-se amb aquest nou rol que el Nou Món li havia brindat.

El 1627 va abandonar de nou l'Orinoco rumb a Santo Domingo, on va presentar-se a un concurs públic per a guanyar la conquesta del territori comprés entre els rius Unare i Aragua. Vázquez de Espinosa, en la seva ja citada crònica elaborada a inicis del segle XVII, menciona el territori indicat. El cronista, però, anomena al territori província de Cumanagoto, és a dir, on habiten els nadius *cumanagots*. Espinosa, a part de descriure la regió com una terra habitada per més de trenta mil “*indios valientes, membrudos, corpulentos y belicosos*”,⁶³ indica que l'ocupació del territori encara no havia estat adjudicada a cap conqueridor, i que era el Capità Juan Ochoa, “*hombre principal, poderoso y rico, vecino de Caracas*”, a qui hauria d'adjudicar-se la dita conquesta.⁶⁴

Joan Orpí presentà el seu memorial davant l'Audiència de la ciutat antillana. El pierenc feia valdre el seu coneixement sobre el territori de l'Orinoco i sobre els nadius que n'habitaven les lleres.⁶⁵ A més a més, Orpí proposà també a l'Audiència unes capitulacions, qualificades d'insòlites per Vila. El militar demanà per a si, de forma perpètua i hereditària, el càrrec de governador de les terres de l'Orinoco que conquerís.

Malgrat les ambicioses capitulacions del conqueridor, l'hivern de 1631 el concurs públic va resoldre's a favor d'Orpí. El pierenc, doncs, va partir de la Hispaniola amb el títol de “*Gobernador i Capitán General de la conquista*” sota el braç, i amb la missió de conquerir i ocupar les terres dels caribs, convertint-les en profitoses per

⁶² VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 59.

⁶³ Aquesta cita literal i la següent han estat extretes de: VÁZQUEZ de ESPINOSA, A. (1992): *Compendio...*, p. 157.

⁶⁴ Efectivament, anys més tard el Capità Juan de Ochoa s'enfrontarà a Orpí en el concurs públic per a l'adjudicació dels drets de conquesta.

⁶⁵ VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, pp. 75-92.

a la Corona i per a si mateix.

No sense abans haver d'enfrontar-se, als tribunals i a les audiències, als capistosts contra els quals havia guanyat el concurs públic, Joan Orpí emprengué la conquesta de les terres que convertiria en la seva nova governació. Partint de la ciutat de Caracas, va descendir fins a l'ampla planícia que avui coneixem com *Los Llanos*. Des d'allà virà rumb nord, fins al riu Neverí. Va ser a la vora d'aquest curs fluvial on va enfrontar-se a un grup de nadius caribs,⁶⁶ el combat, immortalitzat per l'escrivà de l'empresa conqueridora Pedro Rangel, i narrat per Pau Vila a la seva obra, va permetre a Orpí guanyar el control d'un ric territori, banyat pel mencionat riu i proper a l'afable mar Carib.⁶⁷

Justament en aquell indret, conquerit per mitjà de la força als caribs, Orpí hi decidí establir el centre d'operacions dels seus nous dominis. L'urbs, fundada oficialment el 12 de febrer de l'any 1638, seria batejada amb el topònim de Nueva Barcelona.⁶⁸ Tal com indicaria Orpí amb posterioritat, per honrar “*el nombre de mi Patria*”.⁶⁹ La ciutat va ser ocupada originàriament per una població de 201 ànimes, “*los 109 vecinos del lugar de Cumanagoto y los 92 restantes los que hubieron de venir i trajo de fuera el dicho gobernador Juan Orpín*”.⁷⁰ En la seva popular obra, l'explorador i naturalista alemany Alexander von Humboldt, defensa que la ciutat de Nueva Barcelona havia estat poblada per gentes provinents del Principat: “*En 1637, Urpin fundó, dos leguas hacia el interior [respecte al llogaret de Cumanagoto], con algunos habitantes de Cumanagoto y muchos catalanes, la villa española de Nueva Barcelona*”⁷¹, no obstant això, desmentint les paraules de l'alemany, Pau Vila assevera que la pràctica totalitat dels cognoms dels primers pobladors de l'urbs són

⁶⁶ IZARD, M. (1987): *Historia de Venezuela...*, p. 58.

⁶⁷ Podeu trobar un mapa a l'apartat d'annexos en el qual s'il·lustra la ruta que seguí al conqueridor fins a les localitzacions on es fundaren les ciutats de Nueva Barcelona i de Nueva Tarragona.

⁶⁸ GRASES, P. i MOLAS, P. (1988): *200 catalans...*, p. 459.

⁶⁹ Paraules redactades en una carta que envià Joan Orpí al monarca Felip IV. VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 159.

⁷⁰ Informe efectuat pel comissionat de la corona Juan de la Cueva sobre la fundació de la ciutat. VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 159.

⁷¹ HUMBOLDT, A. (1991): *Viaje a las Regiones Equinocciales del Nuevo Continente*, Vol. 5. Monte Avila Ed., Caracas. p. 57.

d'origen castellà i que, per tant, els pobladors de la ciutat no eren naturals del Principat.

Havent completat la fundació d'aquesta Barcelona americana, Joan Orpí edificà també la ciutat de Nueva Tarragona. L'ambició del conqueridor d'origen català era, tal com mencionaria per carta al propi monarca hispànic, la de batejar a les terres conquerides amb el topònim de Nueva Cataluña,⁷² seguint el model de la veïna Nueva Andalucía o del més septentrional Nuevo Reino de León. Tal com menciona breument el citat Alexander von Humboldt a la seva cèlebre obra, sembla que *“el conquistador catalán se ensayó entonces, pero inútilmente, dar a la provincia entera el nombre de Nueva Cataluña”*⁷³.

Efectivament, tal com ens indica von Humboldt, el nostre protagonista no se'n sortí, malgrat el gran nombre de cartes en què fa referència a la seva voluntat de batejar amb el mencionat topònim a les terres que envoltaven les seves noves fundacions. Per a què tanta insistència? I per a què les autoritats van fer oïdes sordes a la proposta del conqueridor?

Només Vila intentà deduir els motius que van portar a Orpí a insistir en el seu somni de la Nueva Cataluña. Segons l'intel·lectual vallesà, l'anhel del militar es deu a criteris romàntics, a l'estima del conqueridor per la seva *“pàtria”*, com ell mateix l'anomena. La negativa de les autoritats a batejar la província amb el topònim que el nostre protagonista desitjava, segons Vila, es deu a la difícil relació entre una monarquia hispànica de Felip IV que s'esforçava en centralitzar el país i una oligarquia catalana en oposició frontal al rei.⁷⁴

La Nueva Cataluña que Orpí ambicionava va existir, això sí, no va ser coneguda pel topònim que homenatjava al Principat. Com a governador de la província de Nueva Barcelona, Joan Orpí realitzà una darrera tasca, tractada per Vila en la

⁷² Al llarg d'aquest treball parlaré de Nueva Cataluña, en castellà, ja que és d'aquesta manera com les fonts mencionen a la pretesa província.

⁷³ HUMBOLDT, A. (1991): *Viaje...*, p. 57.

⁷⁴ VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 173.

seva biografia del conqueridor i mencionada també en altres treballs citats.⁷⁵ L'estiu del 1640, vuit naus amb l'ensenya de la WIC arribaren a les salines d'Unare, a l'oest de Nueva Barcelona i al sud-oest d'Araya.⁷⁶ En assabentar-se de la incursió estrangera, Orpí organitzà un escamot d'una vuitantena d'homes armats, als quals els acompanyaren tot un conjunt de nadius. Arribant a Unare, es trobaren amb un imponent fort de fusta, construït pels neerlandesos en menys d'una setmana.⁷⁷

Els homes capitanejats per Orpí vengueren, aquell mes d'agost,⁷⁸ als atacants neerlandesos. No obstant això, la defensa de la posició d'Unare s'albirava difícil i costosa, i Orpí decidí consultar a Madrid si era pertinent inundar les salines amb aigua dolça, inutilitzant-les i malbaratant-les per sempre, evitant d'aquesta manera maldecaps futurs.⁷⁹ L'albirament d'una nova flota neerlandesa, pocs mesos després, va obligar al nostre protagonista a actuar pel seu compte. Sense el permís exprés de les autoritats hispàniques va decidir negar per complet totes les salines de la contrada,⁸⁰ posant punt i final l'extracció de sal.

4.4. DE L'ESPASA A LA CREU, DE JOAN ORPÍ ALS FRARES CAPUTXINS

Joan Orpí passà a millor vida l'estiu de 1645. Feia deu d'anys que l'urbs americana de Nueva Barcelona havia estat fundada, i quatre d'ençà de l'últim enfrontament del conqueridor amb els neerlandesos a Unare. L'esdevenir de la història farà que, tant sols una quarantena d'anys després de la mort del militar pierenc, desembarqui al

⁷⁵ A l'article de LANGUAGE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", i al de DÁVILA, R. I. (2015): *La sal...*, així com a l'obra GONZÁLEZ DÍAZ, i F. LÁZARO de la ESCOSURA, P. (2010): *Mare clausum...*, es mencionen les gestes d'Orpí contra els holandesos durant aquesta última etapa del pierenc com a governador.

⁷⁶ Informació extreta del memorial enviat per Joan Orpí al monarca hispànic. El dit memorial va ser imprès a Madrid l'any 1641. VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 203.

⁷⁷ Aquest tipus de forts de fusta havien estat usats anteriorment pels atacants neerlandesos a les salines d'Araya. Eren construïts en ports segurs, desmuntats i pujats als vaixells. En desembarcar en territori hostil, els navegants neerlandesos acoblaven de nou les peces de fusta amb facilitat, dotant-se d'una excel·lent posició defensiva. DÁVILA, R. I. (2015): *La sal...*, p. 57.

⁷⁸ Al seu article Dávila indica que la trifulga va tenir lloc el 18 d'agost, en canvi, Vila defensa que el combat va ocórrer el dia 12 del mateix mes. DÁVILA, R. I. (2015): *La sal...*, p. 69., VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 203.

⁷⁹ VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 205.

⁸⁰ DÁVILA, R. I. (2015): *La sal...*, p. 70.

mateix territori on Orpí havia guerrejat tota una missió de frares de la Província Caputxina de Catalunya, catalans com l'Orpí. Per afegiment, qui rebé als religiosos al moll de Puerto España, segons indica al seu treball l'historiador i intel·lectual Valentí Serra,⁸¹ no serà cap altre que Francesc Orpí, nebot del conqueridor que ha protagonitzat les darreres pàgines del present treball.

Sobre el tal Francesc no en parla Pau Vila en la seva extensa biografia del conqueridor. Vila indica que, després de la mort d'en Joan, el germà d'aquest, Jaume Orpí, mogué cel i terra per aconseguir creuar l'Atlàntic i reclamar l'herència del conqueridor.⁸² Segons Vila, però, “no se sap si hi anà o no, i en cas afirmatiu, el que allí pogués obtenir de les seves demandes”⁸³.

No obstant això, de ser cert el que menciona Valentí Serra a la seva obra sobre la missió caputxina, podríem suposar que efectivament Jaume acabà viatjant a Amèrica, o si més no, que ho va fer el seu fill Francesc, l'individu que rep als missioners catalans a Puerto España l'estiu de 1687. Segons Valentí Serra, quan Francesc Orpí rebé als frares, aquest ostentava el càrrec de governador de la fortalesa de Cumaná,⁸⁴ el que ens fa pensar que hauria recuperat per a si part de les dignitats conquerides pel seu tiet Joan.

També sobre Francesc Orpí ens en parla Marc-Aureli Vila a la seva obra “*Els Caputxins Catalans a Veneçuela*”. M. Vila ens indica que Francesc assistí al funeral del primer caputxí català mort al Nou Món, fra Ermengol (sic.),⁸⁵ qui defallí a causa d'una malaltia tant sols un parell de mesos després d'haver posat els peus a l'illa de Trinitat. Segons Marc-Aureli Vila, al dit funeral hi assistiren altres nou catalans, els

⁸¹ Serra extreu aquesta informació d'un manuscrit datat del 1680 i elaborat pel frare Nicolau d'Olot. SERRA, V. (2006): *Tres segles de vida missionera: la projecció pastoral “ad gentes” dels framenors caputxins de Catalunya (1680-1989)*. Ed. de la Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona. p. 106.

⁸² Si recordem les capitulacions amb les quals Joan Orpí marxà a la conquesta, aquestes establien que Orpí ostentaria el càrrec de governador de les terres que ocupés de manera perpètua, a més a més, però, el dit càrrec rebria també la qualitat d'hereditari.

⁸³ VILA, P. (1967): *Joan Orpí...*, p. 285.

⁸⁴ SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 106.

⁸⁵ En la seva obra, Valentí Serra destaca que en les fonts primàries es menciona a aquest frare amb al nom d'Hermenegild, encara que no ens parla de si Francesc Orpí assistí a la cerimònia fúnebre. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 108.

quals acompanyaven al governador de la fortalesa.⁸⁶

A priori, però, res ens fa pensar que l'enviament dels religiosos del Principat a l'Orinoco guardi cap relació ni amb les gestes d'Orpí ni amb els parents del pierenc. Valentí Serra, en la seva obra sobre els frares catalans, ens indica que la corona hauria enviat als caputxins de la Província de Catalunya perquè aquesta era l'única demarcació eclesiàstica a la qual no se li havia assignat cap territori americà on dur a terme la tasca missionera.⁸⁷ Frédérique Langue, al seu article, ens indica que l'enviament dels caputxins catalans a la regió sud-oest de la desembocadura de l'Orinoco afavoria les ambicions de Joan Orpí. L'enviament de diferents ordes a la conca del riu augmentava la independència de la província de Nueva Barcelona, escindida de la de Nueva Andalucía pel militar pierenc.⁸⁸

⁸⁶ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins catalans a Veneçuela*. Ed. Ariel. Barcelona. pp. 43-44.

⁸⁷ SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 103.

⁸⁸ LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", p. 286.

5. LES MISSIONS DELS CAPUTXINS CATALANS A L'ORINOCO

5.1. LES MISSIONS DELS FRARES CATALANS A LA HISTORIOGRAFIA

Les obres que ens parlen de l'empresa evangelitzadora dels frares catalans caputxins a la desembocadura de l'Orinoco són certament més nombroses que les que ens desvelen les aventures de Joan Orpí. A més de ser una qüestió més treballada, també ha estat tractada en obres més recents, com les de l'historiador, intel·lectual i frare caputxí manresà Valentí Serra i Fornell. A part dels articles de Serra que aborden la qüestió des d'una perspectiva més superficial,⁸⁹ hem de destacar la tesi doctoral que aquest autor presentà l'any 1995, i que va ser publicada l'any següent.⁹⁰ També de la mà de Valentí Serra disposem de l'estudi titulat "*Tres segles de vida missionera: la projecció pastoral "ad gentes" dels framenors caputxins de Catalunya*", publicat l'any 2006 i que incorpora un extens capítol sobre la missió caputxina a l'Orinoco. De l'obra de Serra en podem destacar l'immens nombre de fonts primàries, extretes d'arxius tan rics com el dels Caputxins de Sarrià, a partir dels quals tracta la qüestió i fonamenta les seves tesis.

En segon terme, l'intel·lectual Marc-Aureli Vila, fill del ja mencionat geògraf Pau Vila i Dinarès, elaborà també un estudi sobre la qüestió des de la Veneçuela on s'exilià a causa de l'inici de la dictadura. L'objectiu de Marc-Aureli Vila, tal com ens il·lustra a la presentació del seu estudi, és el de complementar la crònica històrica sobre Catalunya amb les gestes que efectuaren els naturals del principat fora de les pròpies fronteres catalanes. En paraules del propi M. Vila: "*La història pàtria també és integrada per l'actuació dels seus nacionals en altres terres*"⁹¹.

Mentre Valentí Serra ens aporta l'òptica d'un historiador que és, a més, frare caputxí, i M. Vila la d'un intel·lectual català que viu exiliat, l'obra de Sigfrido

⁸⁹ SERRA, V. (1995): "La Missió dels caputxins catalans a la Guaiana durant el segle XVIII (1722-1817). Algunes problemàtiques d'evangelització, mentalitat i cultura". *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. 68: 147-167.

⁹⁰ SERRA, V. (1996): *Els caputxins de Catalunya, de l'adveniment borbònic a la invasió napoleònica: vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitats, cultura (1700-1814)*. Ed. Herder. Barcelona.

⁹¹ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 29.

Delgado,⁹² titulada: “*La posición de los Misioneros Capuchinos Catalanes frente al Proceso Independentista de la Provincia de Guayana*”,⁹³ ens mostra una opinió d’un estudiós de l’oest de l’Atlàntic. L’òptica a partir de la qual Delgado tracta la qüestió, així com les conclusions que l’autor extreu a partir del seu estudi sobre les missions, difereixen de les tesis exposades per Valentí Serra i Marc-Aureli Vila.

Tal hi com s’albirarà en els apartats posteriors, mentre els autors d’origen català tenen una opinió favorable de la labor dels missioners, Delgado ens aporta una visió molt més crítica amb les gestes dels frares. Som davant de religiosos que fan mans i mànigues per a civilitzar i desenvolupar el territori complint la regla caputxina o, pel contrari, de frares àvars?

5.2. UNA DIFÍCIL TASCA EVANGELITZADORA

Els frares caputxins, requerits al Nou Món per l’últim dels Habsburg hispànics, van desembarcar a Puerto España l’estiu de 1687.⁹⁴ Tan bon punt van posar els peus a l’illa, situada tot just al capdamunt de la desembocadura de l’Orinoco, van iniciar l’empresa missionera que els havia portat fins als confins de la cristiandat. Des de l’illa caribenya de Trinitat, els frares arribaven a observar l’horitzó continental, on també se’ls hi havia encomanat predicar. No obstant això, decidiren no aventurar-se a terra ferma fins a mitjans de la divuitena centúria,⁹⁵ albirant la dificultat de l’empresa continental.

De tota manera, l’evangelització dels pobles napparima, naturals de Trinitat, resultà igualment complicadíssima. Els missioners van haver de valdre’s, fins i tot,

⁹² Sigfredo Delgado treballa sota el paraigües de la Universidad Nacional Experimental de Guayana, a Veneçuela.

⁹³ DELGADO, S. (2018): “La posición de los Misioneros Capuchinos Catalanes frente al Proceso Independentista de la Provincia de Guayana”. *Armas, ideas, sueños... Relecturas del Bicentenario de la Independencia Venezolana*, vol. 48: 48-41.

⁹⁴ Ja des de 1680 alguns missioners caputxins de la Província de Catalunya duïen a terme tasques evangelitzadores a les missions del Cumaná, controlades pels religiosos de la Província d’Aragó. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 107.

⁹⁵ No va ser fins l’any 1765 que la missió es trasllada definitivament a terra ferma, establint el seu centre d’operacions a San Antonio de Caroní. SERRA, V. (1995): “La Missió...”, p. 149.

del suport militar de les tropes hispàniques per a controlar uns pobles que es resistien al mode de vida que els missioners els hi pretenien imposar.⁹⁶

Les fons primàries que ens parlen sobre les reduccions ens descriuen la difícil tasca evangelitzadora, així com els sanguinaris combats que enfrontaren a frares i poblacions autòctones. Un dels dits enfrontaments, certament un dels més fatídics, es troba narrat a als annals de la missió,⁹⁷ i també reproduït als estudis de Marc-Aureli Vila i de Valentí Serra. Havent desembarcat a Trinitat, els caputxins catalans havien aconseguit reunir tot un conjunt de famílies naporima, i es disposaven a usar-los com a mà d'obra per a la construcció d'una església. Els autòctons, però, difícilment podien comprendre les retribucions que per a les seves vides podria tenir el fet d'erigir una gran casa de fusta al servei d'una divinitat completament incomprensible. Exhaustes per la feina, els naporima van aixecar-se en armes, assassinant a tots els frares de la jove missió i retornant als boscos. És aquest un dels casos en què les autoritats civils van veure's obligades a actuar per a escarmentar als naporima. Les tropes hispàniques van perseguir als fugits, els quals, en veure's atrapats entre el mar i els fusells, van preferir suïcidar-se abans que caure en mans dels soldats i els religiosos. Encara que l'episodi acabat de narrar és un dels més colpidors, les disputes i les morts a les reduccions es succeiran al llarg de tota l'empresa missionera a l'Orinoco.

Les reduccions caputxines de l'illa de Trinitat van passar, el 1713, a ser regides i administrades per l'administració colonial laica i per la diòcesi de Puerto Rico.⁹⁸ Els frares intentaren negar-se a cedir el control de les missions, però res pogueren fer, aquesta vegada, davant del poderós bisbe de San Juan i el Consell d'Índies. Segons Marc-Aureli Vila, la decisió de convertir les reduccions de Trinitat en pobles de doctrina va ser promoguda pel sector comanador de l'illa, el qual veia amb mals

⁹⁶ Sobre aquesta qüestió en parla breument Valentí Serra a: SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 109. De la mateixa manera, un bon exemple d'aquests conflictes entre frares i naporimes que desembocquen en un atac de les tropes hispàniques, el trobem narrat a: JOSÉ DE GUMILLA, *El Orinoco ilustrado, y defendido. Historia natural, civil y geographica de este gran rio y de sus caudalosas vertientes...*, 1745. 07 B-52/5/8 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB). p. 100.

⁹⁷ Altres enfrontaments, a més a més, han estat descrits per Gumilla a la seva obra. GUMILLA, J. (1998): *El Orinoco ilustrado y defendido...*, pp. 116-119.

⁹⁸ SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 110.

ulls el paper protector dels missioners envers als napparima.⁹⁹ Fos com fos, a partir de la partida dels frares la tasca que es descrivia com a *cristianitzadora* i *civilitzadora* passava a dependre dels comanadors i les autoritats laiques i eclesiàstiques colonials.

A terra ferma, la labor missionera dels pares caputxins va allargar-se fins ben entrada el segle XIX. Per aquesta raó, podem analitzar amb més profunditat l'èxit o el fracàs de la seva tasca missionera. A les lleres dels rius Orinoco i el Caroní, els frares catalans van dedicar-se a missionar tot un conjunt de pobles que coneixem amb el nom de caribs, aruacs i guaïans, entre d'altres. Per aconseguir apropar el seu missatge als neòfits amb més facilitat, els caputxins van aprendre les llengües locals, tal com ens mostren els diccionaris que efectuaven per a facilitar la interacció en assumptes religiosos.¹⁰⁰

L'evolució poblacional de les reduccions va ser positiva, tal com ens mostra la taula present als annexos d'aquest treball. Aquest fet, és indicatiu de què les missions aconseguïen atreure a cert nombre de pobles nòmades i seminòmades de l'Orinoco. Així i tot, alguns dels frares, en dates tant tardanes com el 1770, expressaven la seva preocupació envers els minsos avenços en la labor cristianitzadora:

“Pienso que me han salido tantas canas sino por los disgustos que me han obligado a hacer los indios. Veo que son incapaces de todos los sacramentos [...]. Añado la fuerte exageración de que ni el bautismo se habría de dar a los párvulos de ellos.”¹⁰¹

Segons el parer de Valentí Serra, les dificultats eren fruit de l'immens xoc que provocava a les societats autòctones de la conca de l'Orinoco el fet de passar d'un mode de vida pràcticament nòmada, vivint de la caça i la recol·lecció, a un món sedentari,

⁹⁹ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 80.

¹⁰⁰ A l'arxiu de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona es conserven un seguit de diccionaris manuscrits que transcriuen les frases més comunament usades en l'àmbit pastoral de la llengua autòctona dels neòfits al castellà.

¹⁰¹ Fragment extret de la font primària epistolar: JOAQUIM DE MARTORELL, *Vàries cartes de Fray Jaume de Puigcerdà dirigides al P. Joaquim Maria de Martorell a Capapuy, datades entre el 2 d'agost de 1769 i el 23 de setembre de 1770* (f. 39r-49r), 1770. 07 Ms 1808 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

en el qual s'hi imposaven, de sobte, uns principis teològics i socials completament aliens.¹⁰²

Les dificultats en el terreny missional eren tals, que el jesuïta José de Gumilla va descriure la situació com un veritable infern. Així i tot, el jesuïta no perd l'esperança:

*“A pesar del Infierno, las Misiones destruidas se han reedificado, y cada día se entablan otras de nuevo [...]. Tenemos fija esperanza, que amanecerá la tranquilidad en el Orinoco, y con ella los progresos en la cultura espiritual de aquellos retirados gentiles, y la resulta del copioso fruto para el Cielo”*¹⁰³

Malgrat les dificultats, a l'uníson que la labor cristianitzadora s'estancava, els frares van començar a dedicar els seus esforços a una altra tasca. Aquesta, no enriquia d'ànimes el regne del Senyor, sinó més aviat les pròpies arque de les missions. Els caputxins catalans van aconseguir desenvolupar un model de subsistència que els va permetre encimbellar-se a la primacia econòmica de la regió. Uns neòfits que feien orelles sordes a les prèdiques dels frares no van resultar un impediment per al desenvolupament comercial de l'orde a les lleres del pròsper Orinoco.

5.3. LA QÜESTIÓ ECONÒMICA – FRARES I SOCIETAT COLONIAL

Frédérique Langue argumenta que les reduccions caputxines catalanes de l'Orinoco no van assolir els èxits desitjats en el terreny missional fins que no van ser capaces de desenvolupar un sistema econòmic autosuficient.¹⁰⁴ Al seu torn, Valentí Serra destaca que els ordes que havien pretès missionar al territori de l'Orinoco i el Caroní amb anterioritat als frares catalans, havien fracassat al no disposar de suficients mitjans de subsistència.¹⁰⁵

¹⁰² SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 149.

¹⁰³ JOSÉ DE GUMILLA, *El Orinoco ilustrado...*, p. 103.

¹⁰⁴ LANGUE, F. (2010): “De fronteras espirituales...”, p. 287.

¹⁰⁵ SERRA, V. (1996): *Els caputxins...*, p. 238. També mencionat a: SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 112.

Coneixent aquesta problemàtica, l'any 1724 els religiosos catalans aconseguiren fer-se amb el control d'un ramat boví, el qual farien créixer progressivament fins a multiplicar substancialment el nombre de res que el composaven.¹⁰⁶ El creixent nombre de vaques, bous i cavalls va assegurar el bon sosteniment de les missions i el seu creixement sostingut al llarg dels anys.¹⁰⁷

No obstant això, l'augment dels ramats va ser tal, que els frares van començar a exportar la carn sobrant als nuclis insulars del Carib,¹⁰⁸ comportant-se com a veritables mercaders. A mida que els ingressos de l'ordre augmentaven, proliferaven també els xocs entre els religiosos i altres sectors de la societat colonial. Els segons, albiraven als primers com un grapat d'avariciosos frares que s'aprofitaven de les seves exempcions fiscals per enriquir-se desenfrenadament. Alguns dels religiosos, fins i tot, van arribar expressar dubtes sobre la laxitud amb la qual, segons el seu parer, es seguia la regla caputxina a les reduccions de l'Orinoco. D'aquest fet en són un exemple les paraules del frare Tomàs d'Olot, qui el 1814 atacà a la seva pròpia comunitat assegurant que *"el treball dels indis donava tots els anys 200.000 pesos [...] i que els indis seguien ignorants i que no tenien cap civilització i que romanien com esclaus"*.¹⁰⁹ També Joaquim de Martorell, una quarantena d'anys abans, gravava en tinta uns maldecaps similars:

*"A veces me parece que acá no puede guardarse la regla [...]. De ningún modo me parece lícita la venta de carne, cuidándolo nosotros, porque la fama que tenemos es de gente rica, por más que digamos que es para los indios."*¹¹⁰

¹⁰⁶ Segons Serra, el bestiar va ser entregat als frares per un català de Nueva Barcelona. Per a M. Vila, en canvi, no podem certificar de que el donant de les res fos d'origen català, ja que tan sols disposem del seu cognom, Figuera. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 112. VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 204.

¹⁰⁷ Als annexos podeu trobar una taula on s'hi mostra l'evolució poblacional de les missions, així com el nombre de res de les quals van disposar.

¹⁰⁸ LANGUAGE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", p. 287.

¹⁰⁹ En paraules de M. Vila, qui no cita els mots originals emprats pel frare. VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 261.

¹¹⁰ Fragment epistolar que envià Joaquim de Martorell a Jaume de Puigcerdà, l'any 1770. SERRA, V. (1996): *Els caputxins...*, p. 241.

En vàries ocasions, l'administració civil van pretendre portar a terme un recompte del nombre de caps de bestiar dels quals la missió n'era propietària. Les autoritats pretenien demostrar que la tinença d'un gran nombre res anava en contra dels vots dels frares, aconseguint, d'aquesta manera, fer-se amb el control dels remats.¹¹¹ Els organismes judicials, però, van acabar donant sempre la raó als religiosos, per raons com la que el següent fragment ens exposa:

*“...sabiendo por notoriedad la rudeza de los indios, y su ineptitud para administrar sus bienes y sus haciendas, nadie podrá atribuir a vicio o culpa el hecho de que los misioneros cuiden del ganado de aquellos miserables neófitos, de su aumento, venta y beneficio de sus reses, pues aún que esté prohibido a los clérigos y religiosos mezclarse en negocios seculares, no se entiende esto con los misioneros...”*¹¹²

Malgrat que les pròpies fonts primàries que els autors ens citen ens poden dilucidar que tant la societat laica com alguns dels frares percebien les missions com a aca-balats centres econòmics, Marc-Aureli Vila i Valentí Serra ens indiquen que els caputxins catalans van viure seguint la regla i complint de manera estricta el vot de pobresa. Marc-Aureli Vila basa la seva tesi en el fet que les missions caputxines pràcticament no van cobrar el sínode,¹¹³ encara que els religiosos van reclamar-lo insistentment a les instàncies reials des de Santa Fe de Bogotà. Una altra prova de l'esforç dels frares per a complir la regla, segons els autors indicats, seria el fet que les reduccions no van beneficiar-se de l'or que s'acumulava a les lleres de l'Orinoco.

És difícil creure que els frares no s'assabentessin de l'existència de grans reserves àuries al seu territori, sobretot si tenim en compte que tant José de Gumilla, en la seva obra redactada a mitjans del segle XVIII, com altres cronistes anteriors,

¹¹¹ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, pp. 207-209.

¹¹² Resposta del fiscal a una denuncia d'enriquiment il·lícit contra els missioners caputxins de l'Orinoco. ANÒNIM, *Respuesta del fiscal a la representación que el contador de Caracas hizo contra los misioneros capuchinos de Guayana*. Madrid, 1776. 07 Ms 1808 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

¹¹³ El sínode era l'estipendi que la corona s'havia compromès a pagar a les reduccions a canvi de que aquestes cristianitzessin, civilitzessin i controlessin el territori. VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 224.

havien destacat la presència de palletes d'or als sediments del riu.¹¹⁴ Marc-Aureli Vila afegeix sobre aquesta qüestió que els frares de ben segur trobaven restes àuries a les argiles que extreien per a l'elaboració de teules, maons i ceràmiques. Els religiosos, segons M. Vila, no haurien volgut immiscir-se en un negoci tan clarament oposat a la regla caputxina i als vots de pobresa com és l'acumulació i venda del valuós metall auri.¹¹⁵

Una visió diferent és la que aporta Sigfrido Delgado al seu article "*La posición de los Misioneros Capuchinos Catalanes frente al Proceso Independentista de la Provincia de Guayana*". L'autor, des de l'oest de l'Atlàntic, ens descriu a les missions caputxines de l'Orinoco com a cabdalats assentaments, on els religiosos vivien una vida allunyada dels vots.¹¹⁶ Segons Delgado, podem ser partícips del gran poder econòmic de les missions a partir de la ingent suma de riqueses que els frares van intentar endur-se cap a la Península després de l'esclat independentista: "*hacia Demerara*¹¹⁷ 3.000.000 de pesos de oro; a Cataluña enviaron 1.000.000 de pesos de oro; y dejaran en la misión de Caroní 1.000.000 de pesos de oro; 200.000 reses..."¹¹⁸. Encara que els demés autors no mencionen aquestes dades, Marc-Aureli Vila assegura que, preveient la desfeta en el conflicte emancipador, les missions van incrementar les exportacions de carn als territoris insulars del Carib, amb la intenció de deslocalitzar la riquesa davant d'un exili que ja s'ensumava.¹¹⁹

Una altra qüestió és també tractada a partir de divergents punts de vista des de l'òptica dels diferents autors mencionats. Delgado ens indica que els frares van aferrar-se al control de les reduccions amb ungles i dents, evitant desprendre's dels beneficis econòmics que els ramats oferien.¹²⁰ De fet, d'ençà de l'any 1773, van succeir-se tot un conjunt de plets judicials que enfrontaven a les administracions

¹¹⁴ GUMILLA, J. (1998): *El Orinoco ilustrado y defendido...*, p. 457.

¹¹⁵ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 214-216.

¹¹⁶ DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros...", p. 49.

¹¹⁷ El topònim *Demerara* fa referencia al territori de la Guaiana controlat pels neerlandesos de la WIC.

¹¹⁸ DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros...", p. 63.

¹¹⁹ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 262.

¹²⁰ DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros...", p. 51.

colonials amb els missioners pel control de les reduccions.¹²¹ Autoritats com el bisbe de Guaiana asseguraven que les missions caputxines complien les condicions necessàries per a ser convertides en pobles de doctrina. Els frares catalans, en canvi, van oposar-se frontalment a tal traspàs de poder.

Valentí Serra ens indica que el motiu que portava als frares a aferrar-se al control de les missions era el d'evitar que els neòfits caiguessen en les desapiadades mans dels propietaris criolls.¹²² Segons Serra, els pobles de missió havien de ser traspassades als poders civils havent transcorregut vint anys des de la seva institució.¹²³ Per a Delgado, en canvi, les reduccions havien de convertir-se en pobles de doctrina després de només deu anys d'haver estat creats.¹²⁴ El mateix Delgado, per altra banda, assegura que els caputxins catalans no van cedir el control de cap poble de missió que controlessin al territori de l'Orinoco, aquesta afirmació, però, no és certa, ja que si entregaren el control de les missions situades a l'illa de Trinitat,¹²⁵ certament molt menys profitoses econòmicament.

Malgrat els continus, i cada vegada més comuns, plets entre les missions caputxines catalanes i la resta de la societat colonial, les reduccions van seguir creixent i multiplicant-se a les ribes de l'Orinoco fins a la segona dècada de la dinovena centúria. No obstant això, d'ençà del 1810, el territori de la ja Capitania de Venezuela es trobava plenament immers en les guerres d'emancipació. Embrancats en el xafarranxo del conflicte, els frares catalans no van dubtar en posicionar-se a favor de la causa reialista, ja fos perquè els seus vincles amb la Península eren més estrets

¹²¹ Valentí Serra ens indica que les tensions no s'iniciaren fins l'any 1790, moment en el qual es fundat el bisbat de Guaiana. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 115. Encara així, les disputes amb l'autoritat laica si que van començar durant la dècada dels anys setanta del segle XVIII, moment en el qual arriba al poder a la Guaiana el governador Manuel de Centurió, qui s'enfrontarà als missioners.

¹²² Valentí Serra ens indica que: “[Els missioners caputxins], per tal de protegir als indígenes, volien allargar llur sojorn als establiments missionals”. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, pp. 153-154.

¹²³ Valentí Serra extreu aquesta informació d'una *Real Cédula*, segellada el juliol del 1804, i en la qual s'indica que les missions amb més de 15 o 20 anys d'existència hauran de ser traspassades al poder civil. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 153.

¹²⁴ DELGADO, S. (2018): “La posición de los Misioneros...”, p. 55.

¹²⁵ Les missions dels caputxins catalans de l'illa de Trinitat van passar a ser administrades per l'administració civil durant els anys posteriors al 1713, moment en el qual la tasca missionera va traslladar-se a Terra Ferma. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 110.

o, tal com indica Delgado, perquè la pervivència de l'*statu quo* els hi assegurava, en major mesura, el manteniment dels seus privilegis.¹²⁶

Les places de la desembocadura de l'Orinoco va ser les últimes en ser conquerides per les tropes de Bolívar a la Capitania de Veneçuela. Aquest fet, podria deure's a la llunyania i comunicació a la qual la regió estava sumida, o a la facilitat d'aprovisionament del territori des de la Península.¹²⁷ A més a més, l'ajut que els frares van dispensar als contingents peninsulars podria també haver inclinat la balança en favor del bàndol reialista fins a tan tardanes dates.¹²⁸

A finals del mes de gener de l'any 1817, un conjunt de frares que havien quedat enrere, atrapat entre unes forces reialistes en desbandada i els contingents de Bolívar, va ser capturat per les tropes independentistes. Poc després, els frares presoners serien assassinats. Des de Catalunya, l'orde dels caputxins va celebrar un elogi fúnebre en record dels caputxins caiguts, i va descriure el succeït mitjançant les següents paraules:

*"[Los rebeldes insurgentes] Lograron por fin sus depravados intentos, [...] y a los últimos de enero de 1817, se apoderaron por sorpresa de aquellos pueblos, siguiéndose a esto consecuencias tan calamitosas, que sería largo referenciarlas. Una de las mayores ha sido la muerte de los 30 PP. Misioneros con sus 4 HH. enfermeros objetos del presente elogio fúnebre."*¹²⁹

D'un total de prop de quaranta frares només se'n salvaren set, els quals van aconseguir fugir a Angostura abans de la irrupció de les tropes de Bolívar al territori missioner. Valentí Serra ens remet a l'obra de l'historiador veneçolà Lino Duarte Level per a narrar els fets.¹³⁰ Segons Level, va ser Simón Bolívar qui va ordenar

¹²⁶ DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros...", pp. 60-61.

¹²⁷ VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 259.

¹²⁸ DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros...", p. 64.

¹²⁹ NICOLÁS DE VICH, *Víctimas de la anárquica ferocidad: elogio histórico-fúnebre que en el solemne funeral mandó celebrar el M.R.P. Fr. Esteban de Barcelona ministro provincial de menores capuchinos de la provincia de Cataluña el 10 de junio de 1818...*, 1818. 07 XIX-363 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

¹³⁰ Les paraules que Serra cita de la mà de Duarte Level han estat extretes de l'obra que el dit historiador veneçolà publicà a inicis del segle XX.

l'execució. Per ordre del general, serien els mateixos caribs i arauacs de les reduccions els encarregats d'executar als frares mitjançant les seves sagetes.¹³¹

Per a Marc-Aureli Vila, l'episodi transcorregué de manera diferent a com Serra ens l'exposa. L'historiador d'origen català, al cap i a la fi, intenta restar culpabilitat al *Libertador*. Marc-Aureli Vila ens descriu la situació com una confusió majúscula, que ens evoca al cèlebre episodi d'Enric II d'Anglaterra i Thomas Becket. Unes desafortunades paraules de Bolívar haurien estat mal interpretades pels subordinats del *Libertador*, els quals haurien mort als caputxins sense miraments. Segons aquesta versió, ni els caribs de les reduccions ni el propi Bolívar s'haurien vist implicats en el sagnant episodi.¹³²

Malgrat que l'experiència missionera a la conca de l'Orinoco va arribar a la seva fi de manera sobtada, la tasca dels religiosos com a organitzadors i administradors del territori va ser plenament fructífera. Al llarg dels darrers anys d'existència de les missions, van ser fundats, sota la tutela dels pares caputxins catalans, dues viles de colons: San Antonio de Upata i San Isidro de la Barceloneta. L'espai controlat pels missioners, doncs, va arribar a estar integrat per diferents estrats dins de l'ordre colonial, des dels religiosos als neòfits, passant per les dites comunitats de colons.

La dinamització econòmica i social del curs baix de l'Orinoco i el Caroní, portada a terme per l'orde, queda patent en les paraules gravades en tinta pel governador de la regió, l'estiu de 1769:

“...siendo antes el País de Guyana y Orinoco un miserable desierto, con solo cuatro pequeños pueblos de españoles y veintinueve de indios, muy dispersos, en sólo el tiempo de diez años, se ha hecho una provincia utilísima al Estado, con el aumento de cuarenta y cuatro Pueblos de Indios y ocho de españoles. [...] De manera que hoy pasan las fundaciones de esta

¹³¹ Podem trobar una versió similar dels fets, també citada per Serra, al *Llibre d'òbits dels caputxins de la província de Catalunya*. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, pp. 160-162. Valentí Serra descriu l'ocorregut de la mateixa manera a la seva obra: VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, p. 252.

¹³² Marc-Aureli Vila basa les seves paraules en les investigacions dutes a terme per l'historiador veneçolà Vicente Lecuna, qui redactà l'obra *Crónica razonada de las guerras de Bolívar*. VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, pp. 159-263.

*provincia de ochenta lugares y diez y ocho mil habitantes, administrados casi todos en lo espiritual por los Misioneros Observantes y los Capuchinos.*¹³³

¹³³ Paraules redactades pel governador Manuel de Centurión, l'estiu de 1769, a Francisco de Tovar. LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", p. 308.

6. CONCLUSIONS

Tal com ens descriu Frédérique Langue, podem interpretar el territori de l'Orinoco de la setzena i dissetena centúria com el marge d'un procés històric, com l'espai on les dinàmiques de la colonització, desenvolupades amb major contundència als grans centres colonials de Cartagena de Indias, Mèxic i Lima, es dissipen.¹³⁴

Al parlar dels marges del propi territori de l'Orinoco, sens dubte ens referim a l'espai on Joan Orpí guerrejà i on, a posteriori, els frares caputxins s'establiren. És possiblement a causa del caràcter secundari que la conca l'Orinoco va representar durant el període colonial, que aquest ha estat freqüentment menys treballat. El coneixement sobre el passat colonial de la regió segueix sent limitat.¹³⁵

Si el passat històric de la regió de l'Orinoco colonial ha estat escassament treballat, encara més ho han sigut els catalans que allí hi lluitaren, sotmeteren als autòctons i predicaren. Encara que la historiografia actual ja no dubta de l'existència de catalans que viatjaren al Nou Món amb anterioritat a la promulgació del Decret de Lliure Comerç, segueix sent *vox populi* que els catalans tingueren negat el trajecte cap a l'occident, potser, perquè les obres que repassen les seves gestes segueixen sent escasses. Sovint, quan es parla dels catalans a les Amèriques es mencionen religiosos, missioners jesuïtes o franciscans, en cavi, les fites d'un militar han estat molt menys estudiades, possiblement perquè els fets ens poden remetre a la temuda *llegenda negra*.

L'obra de Pau Vila sobre Joan Orpí finalitza amb una incògnita a la qual ni tan sols l'autor va donar massa importància: Van viatjar al Nou Món els parents del militar pierenc? Gràcies a les obres sobre els missioners coneixem la resposta a aquesta pregunta, i és afirmativa. Francesc Orpí, nebot del Joan, rebé als frares a Trinitat, tal com ens indica Valentí Serra. Poc després, tal com menciona Marc-Aureli Vila, el mateix Francesc acudí, acompanyat d'una desena de catalans més a la cerimònia fúnebre d'un dels frares. Les gestes de Joan Orpí són interessantíssimes, la labor dels frares des de la seva arribada a l'Orinoco també ens il·lustren un

¹³⁴ LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", p. 283.

¹³⁵ LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales...", p. 284.

passat fascinant, però la possible connexió entre les dues històries, protagonitzada possiblement per Francesc Orpí i els demés catalans, de moment anònims, que l'acompanyaren a aquella cerimònia fúnebre, és una història que mai ha estat narrada, i els secrets de la qual segueixen amagant-se als arxius.

Sobre la historiografia que ens parla de Joan Orpí encara cal afegir una qüestió més. Com s'ha comentat, l'estudi de Vila és l'única monografia del conqueridor que ha estat publicada. A partir de dels minsos fragments d'altres obres més generals que ens parlen del pierenc, podem albirar diferents punts de vista sobre les seves gestes. Algunes d'aquestes altres obres es focalitzen en els combats que enfrontaren a Orpí amb els neerlandesos, altres, en canvi, l'assenyalen com el sanguinari conqueridor dels pobles autòctons de l'Orinoco que va ser. Seria interessant disposar d'obres sobre la qüestió redactades, per exemple, des de l'occident de l'Atlàntic, per així observar divergents punts de vista sobre les fites del militar.

En referència a la historiografia que tracta les missions dels caputxins catalans, disposem d'obres de diferent índole, i que desemboquen en tesis diferents. Des de Catalunya, Valentí Serra ens descriu als frares com uns excel·lents dinamitzadors socials i econòmics. Marc-Aureli Vila, en una monografia certament més descriptiva, igualment ressalta el creixement de les reduccions en el terreny econòmic. Altrament, en la qüestió missional, els dos autors coincideixen en assenyalar que els avenços van ser més aviat complicats.

Sigfredo Delgado, en canvi, centra el seu treball plenament en la qüestió econòmica. Aquest autor, a diferència dels mencionats anteriorment, destaca el fet que els frares catalans de l'Orinoco van enriquir-se actuant en contra de la regla caputxina. Les fonts primàries que he tingut l'oportunitat de consultar a l'arxiu de reserva de la Universitat de Barcelona també acostumen a albirar un cert enriquiment per part dels religiosos. D'aquest fet en són un exemple els nombrosos documents judicials que acusen als frares de trencar la regla, així com les pròpies queixes dels missioners cap al seu propi orde. Una obra elaborada des de casa nostra, en la qual es profunditzés sobre el possible enriquiment dels frares a partir dels documents dels múltiples arxius dels quals la Ciutat Comtal disposa, esdevindria

una línia d'investigació interessant, les conclusions de la qual podrien diferir de les tesis dels altres autors que s'han endinsat en la matèria.

En un estat de la qüestió com el present, som partícips dels múltiples camins que a l'estudi del passat li manquen per solcar. Un espai tan ric socialment al llarg dels segles, com és la conca de l'Orinoco, segueix mereixent una aproximació històrica més àmplia. Conqueridors, colons, frares i pobles autòctons, tots ells s'interrelacionaren a les ribes del cabalós Orinoco.

DOCUMENTACIÓ D'ARXIU CITADA

ANÒNIM, *Resposta del fiscal a una denuncia d'enriquiment il·lícit contra els missioners caputxins de l'Orinoco*. Anònim: *Respuesta del fiscal a la representación que el contador de Caracas hizo contra los misioneros capuchinos de Guayana*, 1776. 07 Ms 1808 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

JOAQUIM DE MARTORELL, *Vàries cartes de Fray Jaume de Puigcerdà dirigides al P. Joaquim Maria de Martorell a Capapuy, datades entre el 2 d'agost de 1769 i el 23 de setembre de 1770* (f. 39r-49r), 1770. 07 Ms 1808 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

JOSÉ DE GUMILLA, *El Orinoco ilustrado, y defendido. Historia natural, civil y geographica de este gran rio y de sus caudalosas vertientes...*, 1745. 07 B-52/5/8 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

NICOLÁS DE VICH, *Víctimas de la anárquica ferocidad: elogio histórico-fúnebre que en el solemne funeral mandó celebrar el M.R.P. Fr. Esteban de Barcelona ministro provincial de menores capuchinos de la provincia de Cataluña el 10 de junio de 1818...*, 1818. 07 XIX-363 (CRAI Biblioteca de Reserva de la UB).

BIBLIOGRAFIA

ACOSTA SAIGNES, M. (1961): *Estudios de etnología antigua de Venezuela*. Universidad Central de Venezuela, Caracas.

ALCOBERRO, A. (2011): *La "Nova Barcelona" del Danubi (1735-1738). La ciutat dels exiliats de la guerra de successió*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.

ARMENTEROS MARTÍNEZ, I. (2012): *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c.1470-1540)*, Editorial Milenio, Barcelona.

BALLESTEROS GAIBROIS, M. (1953): *La Obra de Isabel la Católica*, Diputación de Segovia, Segovia.

DÁVILA, R. I. (2015): *La sal: objetivo codiciado por Holanda en las provincias de Nueva Andalucía y Venezuela durante el siglo XVII*. *Tiempo y Espacio*, vol. 64: 45-71. pp. 55-59.

DELGADO, S. (2018): "La posición de los Misioneros Capuchinos Catalanes frente al Proceso Independentista de la Provincia de Guayana". *Armas, ideas, sueños... Relecturas del Bicentenario de la Independencia Venezolana*, vol. 48: 48-41.

- DELGADO RIVAS, J. M. (1978): "América y el comercio de indias en la historiografía catalana (1892-1978)", *Boletín americanista*, vol. 28: 179-187.
- GARCÍA-BAQUERO, A. (2003): "Los extranjeros en el tráfico con las Indias: entre el rechazo legal y la tolerancia funcional", dins VILLAR, M. B. i PEZZI, P. (Eds.): *Los extranjeros en la España moderna: actas del I Coloquio Internacional*. (Màlaga del 28 al 30 de novembre del 2002).
- GONZÁLEZ DÍAZ, i F. LÁZARO de la ESCOSURA, P. (2010): *Mare clausum mare liberum. La piratería en la américa española*. Archivo General de Indias, Ministerio de Cultura, Madrid.
- GUMILLA, J. (1998): *El Orinoco ilustrado y defendido...*, vol. I. Universitat de València, València.
- HUMBOLDT, A. (1991): *Viaje a las Regiones Equinocciales del Nuevo Continente*, vol. V. Monte Avila Ed., Caracas.
- IZARD, M. (1987): *Historia de Venezuela y Colombia*. Alianza Editorial, Madrid.
- LANGUE, F. (2010): "De fronteras espirituales y urbes inconclusas: el padre Antonio Caulín en los confines de la Nueva Andalucía (Venezuela, siglos XVII-XVIII)", a BERNABÉU ALBERT, S. (Coord.): *Poblar la inmensidad: sociedades, conflictividad y representación en los márgenes del Imperio Hispánico (siglos XV-XIX)*. Ed. Rubeo, Madrid.
- MÁRTIR DE ANGLERÍA, P. (1989): *Décadas del Nuevo Mundo*. Ediciones Polifemo, Madrid.
- PANIAGUA PÉREZ, J. (Dir.) (2015): *Crónicas fantásticas de Las Indias*. Ed. Edhasa, Barcelona.
- PI-SUNYER i BARÓ, P. (Dir.), (1992): *Diccionari dels catalans d'Amèrica*. Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- RAMOS, D. (1998): *Genocidio y conquista: viejos mitos que siguen en pie*, Real Academia de la Historia, Madrid.
- RODRÍGUEZ FREILE, J. (1986): *Conquista y descubrimiento del Nuevo Reino de Granada*, Historia 16, Madrid.
- ROVIRA i VIRGILI, A. (1984): *Història de Catalunya*, vol. VII, Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, Barcelona.
- SERRA, V. (1995): "La Missió dels caputxins catalans a la Guaiana durant el segle XVIII (1722-1817). Algunes problemàtiques d'evangelització, mentalitat i cultura". *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. 68: 147-167.

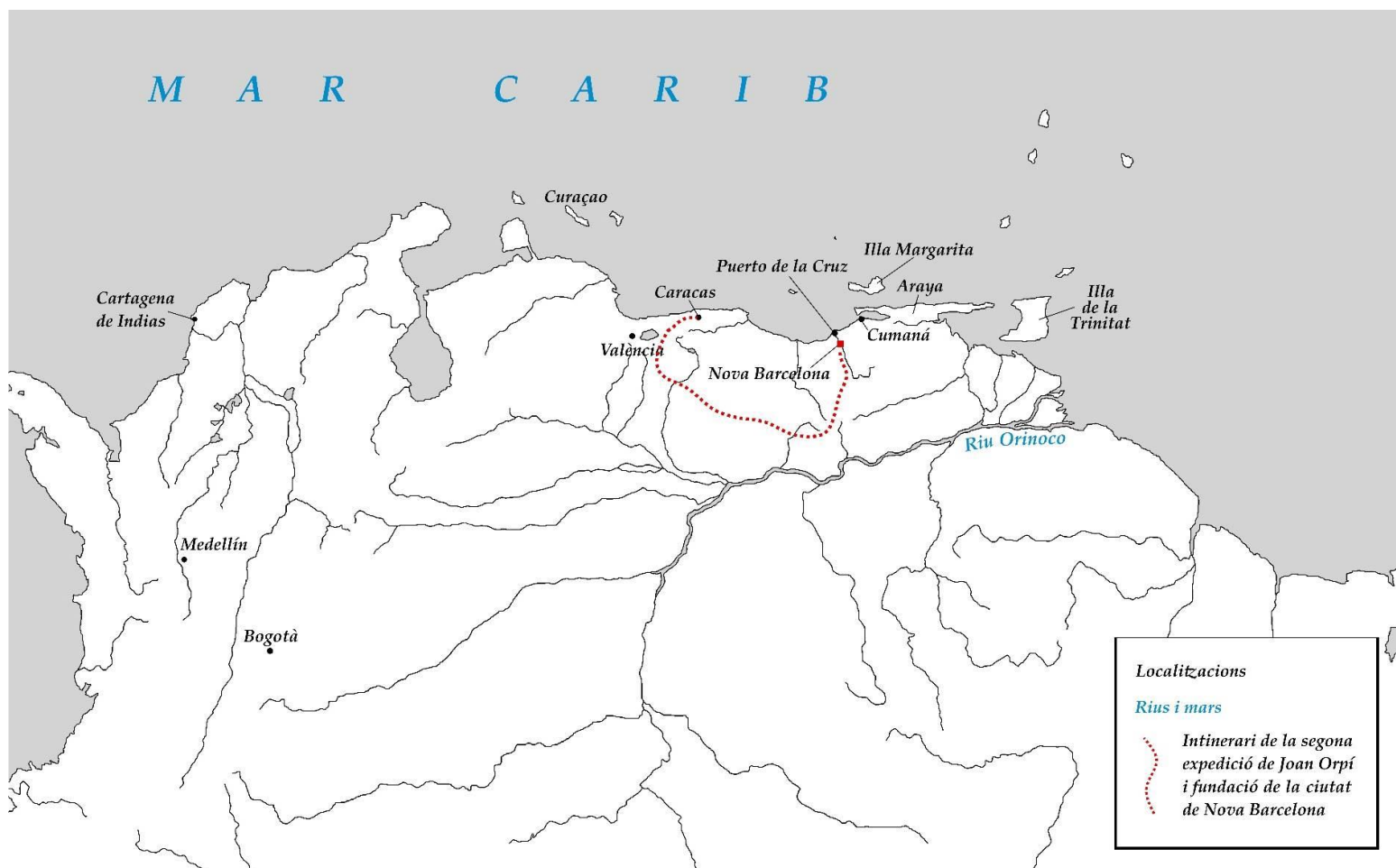
- (1996): *Els caputxins de Catalunya, de l'adveniment borbònic a la invasió napoleònica: vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitats, cultura (1700-1814)*. Ed. Herder. Barcelona.
- (2006): *Tres segles de vida missionera: la projecció pastoral "ad gentes" dels framenors caputxins de Catalunya (1680-1989)*. Ed. Herder, Barcelona.
- SHAW, C. M. (1981): *Cataluña en la carrera de Indias (1680-1756)*. Editorial Crítica, Barcelona.
- (1980): "Cataluña y el comercio con América. El fin de un debate". *Boletín americanista*, vol. 30: 223-236.
- VALDEAVELLANO, L. G. (1968): *Curso de Historia de las Instituciones españolas*. Alianza Ed., Madrid.
- VÁZQUEZ de ESPINOSA, A. (1992): *Compendio i descripción de las Indias Occidentales*. Historia 16, Madrid.
- VICENS VIVES, J. (1991): *Els Trastàmars*. Ed. Vicens Vives, Barcelona.
- VILA, M. A. (1969): *Els caputxins catalans a Veneçuela*. Ed. Ariel. Barcelona.
- VILA, P. (1967): *Joan Orpí. L'home de la Nova Catalunya*. Ed. Ariel, Barcelona.
- VILAR, P. (1964): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II. Edicions 62, Barcelona.

WEBGRAFIA

- RUMSEY, D. (13 de març de 2021): *David Rumsey Map Collection*. <https://www.davidrumsey.com/>

ANNEXOS

ANNEX 1: Mapa de l'Orinoco en el qual guerrejà Joan Orpí. També s'hi mostra la ruta que el conqueridor català va seguir fins a la fundació de la ciutat de Nova Barcelona.
Font pròpia.

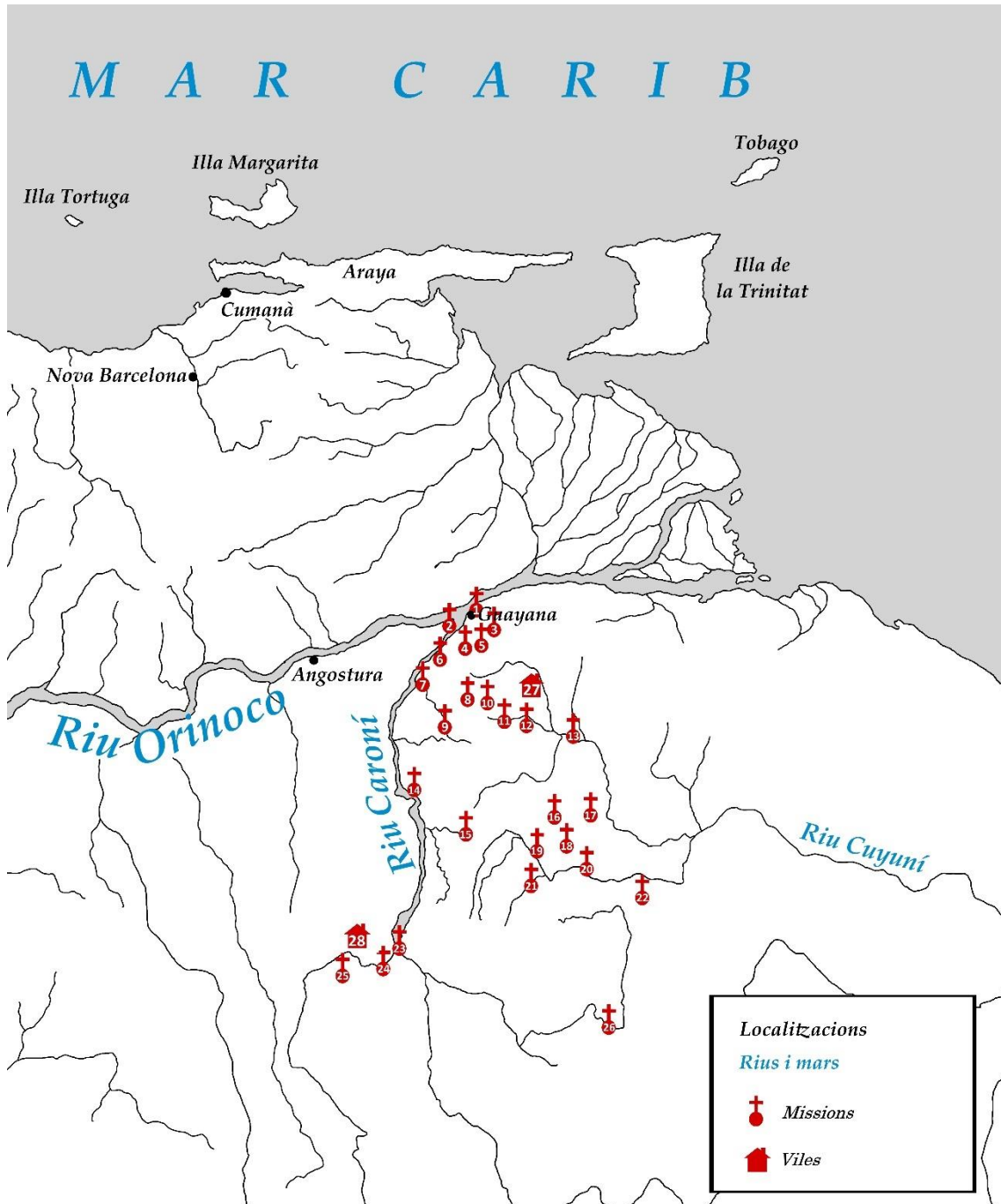
ANNEX 2: Fotografia del 1968 presa per Joan Poch. Hi apareix Pau Vila, autor de la biografia de Joan Orpí, inaugurant placa que senyala la casa on nasqué el conqueridor, a la seva vila natal de Piera. Fotografia extreta de l'arxiu personal de Joan Poch.

ANNEX 3: Fotografia actual de la placa en homenatge a Joan Orpí, situada a la Plaça Joan Orpí de la Vila de Piera. Fotografia pròpia.

ANNEX 4: Mapa de l'Orinoco on s'hi indiquen les missions dels caputxins catalans de la Província de Catalunya. Font pròpia a partir de la informació extreta de: SERRA, V. (1996): *Els caputxins de Catalunya, de l'adveniment borbònic a la invasió napoleònica: vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitats, cultura (1700-1814)*. Ed. Herder. Barcelona. p. 254.

ANNEX 5: Taula que complementa l'annex 3. Indica el nom de les missions indicades al mapa, així com la seva evolució poblacional i el bestiar que administraven. Font pròpia.

	Nom de la missió ¹³⁶	Fundació	Població el 1767	Població el 1788 ¹³⁷	Població el 1793 ¹³⁸	Població el 1798	Població el 1803	Població el 1816	Bestiar ¹³⁹
1	Santa Ana de Puga	1760	-	456	489	513	517	578	1.580
2	Santa Cruz del Monte Calvario	1761	-	444	436	426	737	517	3.150
3	San Félix de Cantalicio	1770	-	-	-	572	561	-	9.000
4	Purísima Concepción de Caroní	1724	433	764	621	659	696	946	-
5	San Miguel de Unata	1779	-	324	375	487	487	751	-
6	Santa Eulalia de Merecure (o Murucuri)	1754	-	550	575	572	583	730	-
7	San Ramón de Caruachi	1763	142	298	348	403	403	634	1.108
8	Nuestro Padre Francisco de Altagracia	1734	506	837	885	946	946	754	319
9	San Antonio de Huicatonó	1765	-	589	613	-	-	955	-
10	San José de Capupy	1733	484	715	827	886	938	1.168	1.620
11	Santa Maria de Yacuaria	1730	229	491	530	540	560	661	1.510
12	San Miguel del Palmar	1734	377	589	669	714	774	2015	2.000
13	San Pablo de Cumamo	1767	-	-	528	456	461	-	750
14	San Buenaventura de Guri	1771	-	235	714	679	-	758	-
15	N.S. de los Dolores de Puédpa	1769	-	287	370	409	332	412	1.120
16	N.S. de Montserrat del Maimo	1784	594	762	785	839	839	1.041	1.720
17	San Fidel del Carapo	1752	-	761	788	-	-	1.000	-
18	N.S. del Rosario de Guasipati	1757	360	706	736	738	737	984	3.150
19	Divina Pastora	1737	274	431	509	542	-	833	-
20	San Félix de Tupequén	1770	-	335	552	-	-	736	-
21	San José de Leonisa de Aima	1755	138	723	731	748	692	710	6.400

¹³⁶ Aquestes dades, juntament amb els anys de fundació de les missions, les dades poblacionals de 1767, 1793 i 1803 i la informació referent al bestiar, han estat extretes per M. Vila d'un document de l'Arxivo General de la Nación, Caracas. VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, pp. 177-187.

¹³⁷ Aquestes dades poblacionals de 1788 i les de 1816 han estat extretes de: VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, pp. 190-191.

¹³⁸ Dades presents a la relació de les missions de 1793, extretes de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i presents a: VILA, M. A. (1969): *Els caputxins...*, pp. 176-177.

¹³⁹ Aquestes dades representen la suma de bous, cavalls i eugues de cada reducció. M. Vila no especifica la data del recompte. V. Serra, però, ens indica a la seva obra que l'any 1772 va dur-se a terme un recompte del bestiar promogut pel governador Manuel de Centurió, qui intentà acusar als frares d'avars. SERRA, V. (2006): *Tres segles...*, p. 133.

22	Nuestra Señora de Tume- remo	1788	-	177	366	351	370	632	11.040
23	San Serafín de Arabatayama	1779	-	240	235	281	389	347	617
24	San Pedro de las Bocas	1770	-	618	819	514	598	628	2.110
25	Santa Magdalena de Curru- cay	1783	-	138	651	200	303	355	526
26	Santa Rosa de Lima de Cura	1782	-	582	560	895	673	551	-
27	Villa de San Antonio de Upata	1762	-	-	593	-	-	-	-
28	Villa de San Isidro de la Bar- celoneta	1770	-	-	307	-	-	-	-